Hydrokraté a česká vodohospodářská mise ve dvacátém století (1930–1960)*

Jiří Janáč

„Máme jen tu vodu, která na naše území spadne. Musíme s ní velmi hospodařiti.“
Čestmír Štoll

Lakonické konstatování čelního českého vodohospodáře ve výstižné zkratce charakterizuje klíčový problém hospodaření s vodou v Česku (potažmo Československu), jak jej odborníci vnímali na počátku padesátých let minulého století.¹ Zdůrazňuje hrozbu nedostatku a téměř absolutní závislost na srážkách, způsobenou skutečností, že Česko(slovensko) leží převážně na horních tocích řek a ve vnitrozemí, a nemá tedy možnost získávat vodu z jiných zdrojů. Ve spojení s imperativem efektivity představuje citovaný výrok lokální verzi univerzálního modernistického projektu takzvané vodohospodářské mise, jež během dvacátého století významným způsobem ovlivnila vývoj české krajiny i společnosti.

Předkládaný článek se soustředí na osudy technokratického modernistického projektu české vodohospodářské mise v průběhu dvacátého století, a to z perspektivy jeho aktérů – státní vodohospodářské byrokracie, pro kterou se v literatuře užívá výraz „hydrokraté“.² V českém prostředí se jedná o skupinu vodohospodářských

* Tento text vznikl v rámci projektu Grantové agentury ČR GA15-04902S „Stalinský plán přetvoření přírody v Československu (1948–1964)“.

1 *Národní archiv*, Praha (dále NA), fond (f.) Úřad předsednictva vlády – běžná spisovna (ÚPN-B), karton (k.) 1363, Návrh na organizaci vodního hospodářství v ČSR, 5.9.1951.

2 Koncept hydrokracie formulovali specialisté na rozvojová studia François Molle a Peter P. Mollinga jako moderní odpověď na klasickou Wittfogelovu hydraulickou hypotézu

inženýrů, kteří se účastnili tvorby a realizace státní vodohospodářské politiky, a to nejen jako státní úředníci, ale také z pozice „nezávislých“ expertů – zejména zaměstnanců univerzit a vědeckých institucí. Lze ji tedy nejlépe charakterizovat jako svého druhu epistemickou komunitu – síť respektovaných odborníků, která si nárokuje autoritativní, pokud ne výlučnou expertizu v určité sféře státní politiky.³ Vedle klíčových státních institucí (ministerstev), výzkumných organizací a technických univerzit se tato skupina profilovala v rámci inženýrských organizací (Spolek inženýrů a architektů – SIA) a publikováním v oborových časopisech.⁴ Zformovala se na počátku dvacátého století v souvislosti se státními vodohospodářskými stavebními programy (meliorační 1884, regulační 1896 a vodocestný 1901).⁵

Vznik a působení hydrokracie charakterizoval specifický modernizační étos, sdílený napříč kontinenty a do značné míry zapadající do probíhající formace technokratické mentality, jak ji popsal například Robert Putnam (ovšem ve vztahu k politickému řízení).⁶ Mezi klíčové ingredience hydrokratického myšlení od počátku dvacátého století patřil scientismus, paternalisticky-utilitární přístup k přírodě a související teleologicko-ideologické vnímání vody. Hydrokraté byli přesvědčeni o morálně-civilizačním poslání vodohospodářství, které prostřednictvím proměny životních podmínek a prostředí ovlivňuje a kultivuje člověka a společnost. Základem hydrokratické ideologie se stalo funkční propojení státu (jako organizace) s představou hydrologického cyklu.⁷ Hydrokratický diskurz, vycházející ze scientistické představy, že hydrologie má být považována za „základ“ vodního

vzniku starověkých orientálních impérií. Vyšli z předpokladu, že i současná společnost je do značné míry závislá na kontrole vody, která je spojena se sociální mocí. Jádrem teze spočívá v kauzálním spojení rozvoje zavlažovacích systémů a centrální státní kontroly. Voda a přístup k ní se tak stávají nástrojem získávání a uplatňování moci, což v důsledku přispívá k rozvoji byrokratického aparátu a autoritativního řízení společnosti. (Viz WITTFOGEL, Karl August: *Oriental Despotism: a Comparative Study of Total Power*. New Haven, Yale University Press 1957.)

3 HAAS, Peter M.: Introduction: Epistemic Communities and International Policy Coordination. In: *International Organization*, roč. 46, č. 1 (1992), s. 1–35.

4 Šlo zejména o časopisy *Technický obzor* (1893–1950), *Zprávy veřejné služby technické* (1919–1950), *Věstník pro vodní hospodářství* (1923–1939), *Vodní hospodářství* (od roku 1950), *Vodní cesty Dunaj–Odra–Labe* (1940–1950), po roce 1950 také o seriálové publikace typu *Přehradní dny*, *Vodocestné dny* aj.

5 Viz JAKUBEC, Ivan: Říšský vodocestný zákon č. 66/1901 jako fenomén hospodářských dějin a DVT? In: *Rozpravy NTM*, č. 189 (2004), s. 53–58; SEMOTANOVÁ, Eva: Ekologické tendence v Českých zemích z pohledu historika: K činnosti zemědělsko-technické kanceláře Zemědělské rady v Čechách v letech 1884–1918. In: *Dějiny věd a techniky*, roč. 26, č. 2 (1993), s. 79–88.

6 Srv. PUTNAM, Robert: Elite Transformation in Advanced Industrial Societies: an Empirical Assessment of the Theory of Technocracy. In: *Comparative Political Studies*, roč. 19, č. 3 (1977), s. 383–412. Šest klíčových charakteristik technokratického myšlení ve vztahu k politickému rozhodování definuje Putnam na stranách 385–387.

7 Viz MOLLE, François – MOLLINGA, Peter P.: Hydraulic Bureaucracies and the Hydraulic Mission: Flows of Water, Flows of Power. In: *Water Alternatives*, roč. 2, č. 3 (2009), s. 328–349, zde s. 329.

hospodářství,⁸ se opíral o metaforu hydrologického cyklu, „oběhu vody“. Tento zásadně reduktivní pohled na interakci vody s přírodním prostředím i společností naplňoval z pohledu státu podmínku legibility – tedy přehlednosti a organizovatelnosti – jako základního předpokladu efektivního centrálního řízení a kontroly.⁹ Voda na území státu tak v očích hydrokratů představovala především klíčový přírodní zdroj a zároveň infrastrukturu, základ moderního „infrastrukturního“ státu.¹⁰ Nákladnost velkých vodohospodářských staveb, nezbytných pro ovládnutí a řízení vod, vyžadovala státní podporu a garance, stát naopak zase využíval praktického i symbolického politického potenciálu vodohospodářských projektů k vlastní legitimaci.¹¹

Smyslem tohoto textu je prostřednictvím studia české vodohospodářské mise a jejích nositelů – hydrokratů – v klíčovém období let 1930 až 1960 (s širšími mezníky v letech 1916 a 1970) poukázat na podstatné kontinuity modernizačního procesu evropského typu, které by při užším časovém vymezení nebyly patrné a které v současné české historiografii zůstávají do jisté míry opomíjeny. V centru pozornosti kromě otázky kontinuity stojí také problém jejího naplňování: tedy interakce české hydrokracie s politickou reprezentací a její schopnost prosazovat své vize ve značně dynamickém politickém prostředí, a to zejména po roce 1948, kdy v důsledku znárodnění a omezení občanské participace došlo zdánlivě k odstranění hlavních bariér limitujících jejich realizaci.¹² Vycházíme z premisy prověřené na poli sociálních dějin

8 Viz NOVOTNÝ, Jan: Vodní hospodářství a hydrologie. In: *Technický obzor*, č. 25 (1914), s. 132 n.; TÝŽ: *Hydrologie základem vodního hospodářství*. Praha, Státní ústav hydrologický T. G. Masaryka 1948.

9 Viz SCOTT, James C.: *Seeing Like a State: How Certain Schemes to Improve the Human Condition Have Failed*. New Haven, Yale University Press 1998.

10 GULDI, Jo: *Roads to Power: Britain Invents the Infrastructure State*. Cambridge (Massachusetts), Harvard University Press 2012; BENNETT, Tony – JOYCE, Patrick (ed.): *Material Powers: Cultural Studies, History and the Material Turn*. London, Routledge 2010. Utváření národních vodohospodářských systémů se věnovaly např. následující práce: VLEUTEN, Erik van der – DISCO, Cornelis: Water Wizards: Reshaping Wet Nature and Society. In: *History & Technology*, roč. 20, č. 3 (2004), s. 291–309; DISCO, Cornelis – VLEUTEN, Erik van der: The Politics of Wet System Building: Balancing Interests in Dutch Water Management from the Middle Ages to the Present. In: *Knowledge, Technology & Policy*, roč. 14, č. 4 (2002), s. 21–40.

11 Právě v této souvislosti vodní hospodářství upoutalo zájem historiků pravděpodobně nejvíce: BLACKBOURN, David: *Podmaňování přírody: Voda, krajina a vytváření moderního Německa*. Praha, BB/art 2009; GESTWA, Klaus: *Die Stalinschen Grossbauten des Kommunismus: Sowjetische Technik und Umweltgeschichte, 1948–1967*. München, R. Oldenbourg 2010; SCHIVELBUSCH, Wolfgang: *Three New Deals: Reflections on Roosevelt's America, Mussolini's Italy, and Hitler's Germany, 1933–1939*. New York, Metropolitan Books 2006; JOSEPHSON, Paul R.: *Industrialized Nature: Brute Force Technology and the Transformation of the Natural World*. Washington, D.C., Island Press – Shearwater Books 2002; SWYNGEDOUW, Erik: *Liquid Power: Contested Hydro-Modernities in Twentieth-Century Spain*. Cambridge (Massachusetts), Massachusetts Institute of Technology Press 2015.

12 James C. Scott zdůrazňuje kladnou zpětnou vazbu mezi vyspělým modernismem a autoritativními režimy, která v důsledku vede k realizaci utopických a neefektivních projektů (SCOTT, J. C.: *Seeing Like a State*, s. 87–100).

techniky, že studium skupiny expertů-architektů systému (*system-builder*), nároku-
jících si výlučnou expertizu, umožňuje identifikovat základní konflikty, proměny
i kontinuity v procesu formování státního vodohospodářského systému.¹³ Zároveň
se tato stať chce pokusit přispět k diskusi o vztahu vody (přírodního prostředí)
a společnosti. Téma vody a vodního hospodářství obecně v české historiografii sou-
dobých dějin totiž trpí značnou fragmentarizací, kdy výsledný obraz je do značné
míry roztržštěn do chronologicky izolovaných momentů (typicky dějin jednotlivých
projektů).¹⁴ Interpretačně pak proti sobě stojí obsahově značně disparátní narativy
relativně úspěšné inženýrské mise¹⁵ a rozsáhlé environmentální degradace.¹⁶

Formování hydrokracie (před rokem 1938)

První explicitní a autoritativní formulace české vodohospodářské mise z pera poz-
dějšího druhého prezidenta Masarykovy akademie práce (MAP) Antonína Klíra¹⁷
pochází již z roku 1916. Sestávala ze dvou částí – organizační (jak vodu spravovat)

- 13 Termín *system-builder* pochází z dějin techniky, především z konceptu velkých technických systémů (*large technological systems*), který se v rámci disciplíny, zejména v anglosaském prostředí, rozvíjí od 70. let (blíže viz JANÁČ, Jiří – VLEUTEN, Erik van der: Transnational system building across geopolitical shifts: The Danube-Oder-Elbe Canal, 1901–2015. In: *Water Alternatives*, roč. 9, č. 2 (2016), s. 272–291).
- 14 Viz JANÁČ, Jiří: *European Coasts of Bohemia: Negotiating the Danube-Oder-Elbe Canal in a Troubled Twentieth Century*. Amsterdam, Amsterdam University Press 2012; ŠTANZEL, Arnošt – DURNOVÁ, Helena: Zkrocení přírody podle světových trendů? Výstavba vltavské kaskády v Československu (1948–1965). In: *Dějiny a současnost*, roč. 37, č. 2 (2015), s. 14–17; GORENČÍK, Jan: Slapská přehrada – asociálnost jedné velké stavby socialismu. In: KÁRNÍK, Zdeněk – MĚCHÝŘ, Jan (ed.): *K novověkým sociálním dějinám českých zemí*, sv. 4: *Zvraty a převraty. 1939–1992*. Praha, Karolinum 2001, s. 70–106.
- 15 Viz FOLTA, Jaroslav (ed.): *Studie o technice v českých zemích*, sv. 9: 1945–1992, kapitola „Vodohospodářské stavby“. Praha, Encyklopedický dům 2003, s. 1987–2046.
- 16 Viz HADRABOVÁ, Alena: Vodní hospodářství v Československu v letech 1948–1989. In: PRŮCHA, Václav (ed.): *Hospodářský a sociální vývoj Československa (1945–1992)*. Praha, Vysoká škola ekonomická 1996; TÁŽ: Nejdůležitější nástroje řízení ochrany životního prostředí v Československu v letech 1945–1989. In: *Acta oeconomica pragensia*, roč. 6, č. 5 (1998), s. 147–176. Oba texty pak ve zkrácené formě byly publikovány v syntéze: PRŮCHA, Václav a kol.: *Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918–1992*, sv. 2: *Období 1945–1992*. Brno, Doplněk 2009, s. 578–591 a 873–895. – Pro německý případ podobný konflikt popsal David Blackbourne ve studii „Time is a Violent Torrent”: Constructing and Reconstructing Rivers in Modern German History. In: MAUCH, Christof – ZELLER, Thomas (ed.): *Rivers in History: Perspectives on Waterways in Europe and North America*. Pittsburgh, University of Pittsburgh Press 2008, s. 11–25.
- 17 Antonín Klír (1864–1939) absolvoval stavební inženýrství na k. k. Vysoké škole technické v Praze. Předním členem české hydrokracie se stal během desetiletého působení v čerstvě zřízené Komisi pro kanalizování řek Vltavy a Labe (1897–1907). Poté se vrátil na svou *alma mater* jako profesor vodního stavitelství (1908) a stal se zde rektorem (1914–1915). Zastával významné funkce v organizacích technické inteligence jako místopředseda a předseda SIA (1907–1923) a prezident MAP (1920–1923). (Viz SMETANA, Jan: *Antonín Klír*. Praha, Česká akademie věd a umění 1949.)

a praktické (stavební program). Deklarovaným cílem bylo v rámci dvou dvacetiletých plánů dosáhnout situace, kdy bude „provedení hlavních vodohospodářských úprav v Království českém hotovo“;¹⁸ a voda (tedy povrchový odtok) bude plně kontrolována a efektivně využita, tak jak přírodní a technické podmínky dovolují. Ideály centralizace (řízení „v souvislosti s národohospodářským celkem“, tedy z celospolečenského hlediska), scientifikace (vše se mělo opírat o „vlastní odtokové poměry“ v jednotlivých povodích) a racionalizace, respektive depolitizace (vše se mělo dít soustavně, plánovitě a bez rušivých politických vlivů) vyústily v návrh zřízení *vodohospodářské zemské komise*, která by spravovala veškeré povrchové vodstvo v Čechách a rozhodovala o jednotlivých projektech. Tento požadavek se opíral o přesvědčení, že Čechy z hydrografického hlediska tvoří jednotný celek, v němž „vše gravituje dovnitř“ a „každé zasáhnutí do vodních poměrů kdekoli vyvolává změny na tratích níže položených“,¹⁹ a reflektoval tak základní koncepci hydrokratů – „přirozenost“ jednotky povodí jako základního organizačního rámce vodohospodářské (a potažmo politické) správy.²⁰

Z praktického hlediska Klír načrtl typicky modernistický obraz „industrializované řeky“²¹ jako „organického stroje“²² – tedy komplexně využitého povodí s hydroenergetickými a akumulačními nádržemi na horních tocích a regulovaným napřímeným korytem s pravidelným spádem, využitelným na středním toku pro meliorace, protipovodňovou ochranu a na dolním toku i pro plavbu. Přesně ve smyslu požadavku legibility se Klírovy aspirace soustředily prakticky výhradně na povrchový odtok – tedy vodu „viditelnou“ a ovladatelnou, zachytitelnou v nádržích. Proto požadoval zajištění vyrovnaného odtoku výstavbou akumulačních nádrží, které – jak věřil – jednou umožní „škodlivé záplavy vyloučiti vůbec“ a „krýti veškerou spotřebu energie jen vodou“.²³

18 KLÍR, Antonín: *Náčrt programu vodního hospodářství v Král. Českém*. Praha, b. m. 1916, s. 6.

19 Archiv Technického muzea v Brně, f. Antonín Smrček, k. 132, *Pamětní spis SIA ve příčině jednotné organisace vodohospodářské činnosti v Království českém* (1912).

20 MOLLE, François: River-basin planning and management: The social life of a concept. In: *Geoforum*, roč. 40, č. 3 (2009), s. 484–494.

21 Industrializované ve smyslu redukování řeky a vodních zdrojů obecně na kvantifikovatelnou, racionalizovanou produkční jednotku umožňující efektivní exploataci vodních zdrojů (viz např. JOSEPHSON, P. R.: *Industrialized Nature* (viz pozn. 11); PRITCHARD, Sara B.: *Confluence: The Nature of Technology and the Remaking of the Rhône*. Cambridge (Massachusetts), Harvard University Press 2011).

22 Richard White touto metaforou zdůrazňuje syntézu „organické“ funkce řeky jako součásti přírodních ekosystémů a člověkem utvářené řeky jako součásti hydroenergetického systému (WHITE, Richard: *The Organic Machine*. New York, Hill & Wang 1996).

23 KLÍR, A.: *Náčrt programu vodního hospodářství v Král. Českém*, s. 11.

Rozdělení nákladů celého programu vodohospodářských úprav v Čechách podle Antonína Klíra (1916). V konkrétních číslech navrhoval meliorace v rozsahu 400 tisíc hektarů (z celkem 770 tisíc, které by meliorovat potřebovaly), úpravu toků v délce 2057 kilometrů, úpravy drobných toků a bystřin v délce 15 tisíc kilometrů, realizaci vodocestného spojení Dunaj–Odra–Labe, využití vodní síly na Vltavě v rozsahu asi 32 tisíc kilowatthodin a údolních přehrad o objemu 1800 milionů metrů krychlových

Klírovy vize ovšem zůstaly po vzniku Československa nenaplněny. Snaha o vytvoření ústřední hydrokratické instituce ve formě samostatného ministerstva zůstala oslyšena a přetrvávala značná fragmentarizace správy vod, poplatná rakouským programům. Postupně sice došlo k určité konsolidaci, ta ale reflektovala základní vnitřní rozdělení hydrokratů na hydrotechniky (odborníky na velké vodní stavby) a kulturní inženýry (experty na zemědělské meliorace a regulace). Část vodohospodářské agendy tak převzal vodohospodářský odbor ministerstva veřejných prací a část ministerstvo zemědělství, které postupně ve dvacátých letech pohltilo starší instituce vzniklé v rámci rakouských programů.²⁴ Přes neutuchající snahy obou

²⁴ Ředitelství vodních cest se stalo podřízenou organizací ministerstva veřejných prací, regulační komise byla částečně včleněna do struktur téhož ministerstva a zanikla,

zmíněných ministerstev o sjednocení²⁵ ovšem centrální úřad nevznikl a správa vody zůstala značně roztržena nejen horizontálně, tj. na jednotlivých úrovních správy, ale i vertikálně, kdy značné pravomoci připadaly správním službám a stály tak mimo dosah ústředních úřadů.

Spor zemědělství a průmyslu o vodu představoval hlavní štěpnou linii a také zásadní překážku integrace na úrovni správní, technické i legislativní. Zemědělská lobby, která se obávala ztráty svých tradičních práv a preference potřeb průmyslu (například ve formě vyšších přehrad, omezení vody dostupné na zavlažování a podobně), blokovala snahy o naplnění zásadního předpokladu hydrokratického řízení, jímž bylo legislativní „zveřejnění“ všech vod (rozuměj zrušení soukromých vod, stojících mimo státní kontrolu).²⁶ Nový vodní zákon tak v meziválečném Československu přes kontinuální projednávání nikdy nebyl přijat.²⁷ Přetrvávající spor mezi zemědělskou a vodohospodářskou byrokracií pak potvrdila i nová artikulace státní vodohospodářské politiky v podobě stavebních programů (takzvaných fondových zákonů) z roku 1931. Vodocestný fond se soustředil na podporu investic v gesci ministerstva veřejných prací (přehrady, splavnění) a meliorační fond na zemědělské vodohospodářské stavby.²⁸

Třicátá léta pak přinesla posílení technokratických tendencí ve společnosti, což přirozeně hydrokratům konvenovalo. Ti byli již od počátku významnými aktéry českého technokratického hnutí²⁹ a stále silněji volali po autonomním rozhodování

zemědělsko-technická kancelář se stala součástí ministerstva zemědělství.

25 Viz např. NA, f. Generální ředitelství vodních cest (GRVC), karton (k.) 33, s. 23, Zápis z porady o sloučení vodních staveb v Čechách, 31.3.1926; DOSTÁLEK, Jan: *Vodohospodářské úkoly Československé republiky*. Praha, Ministerstvo veřejných prací 1930 (2., doplněné vydání).

26 Připomeňme např. právní postavení „spodní“ vody jako *res nullius* (věci ničí), jejíž využívání nepodléhá a ani nemůže podléhat být i jen oznamovací povinnosti. To se projevilo po roce 1935 při projednávání znečištění vod a evidence zdrojů. (Archiv Akademie věd ČR, Praha (dále AAV ČR), f. Jan Smetana, k. 31, zápis o schůzi Ústředního výboru Poradního sboru pro čistotu vod, 28.5.1937.)

27 Viz ČERNÝ, Jaroslav: *Vodní knihy, vodní právo a vodopravní technika*. Praha, Ministerstvo zemědělství a lesnictví 1943.

28 Nicméně kompetenční rozdělení bylo poměrně komplikované (taxonomické) a nadále vycházelo z arbitrární politické logiky rakouských stavebních programů, kdy střední části toků v zemědělských oblastech spadaly do správy ministerstva zemědělství (viz zákon č. 49/1931 Sb., o státním fondu pro vodohospodářské meliorace; zákon č. 50/1931 Sb., o státním fondu pro splavnění řek, vybudování přístavů, výstavbu údolních přehrad a pro využitkování vodních sil).

29 Klíčovými postavami zde byli v předválečném období Jan Kaftan a později Antonín Klír a Emil Zimmler, kteří se stali prezidenty Masarykovy akademie práce v letech 1920–1923, respektive 1926–1932 (viz MEER, Elisabeth van: “The Nation Is Technological”: Technical Expertise and National Competition in the Bohemian Lands, 1800–1914. In: KOHLRAUSH, Martin – STEFFEN, Katrin (ed.): *Expert Cultures in Central Eastern Europe: The Internationalization of Knowledge and the Transformation of Nation States since World War I*. Osnabrück, Fibre 2010, s. 85–104; JANKO, Jan – TĚŠÍNSKÁ Emilie (ed.): *Technokracie v českých zemích (1900–1950)*. Praha, Archiv Akademie věd ČR – Institut základů vzdělanosti Univerzity Karlovy 1999).

technických expertů jak obecně ve státní správě,³⁰ tak zejména ve vodním hospodářství.³¹ Vypuknutí hospodářské krize v zásadě považovali za potvrzení svých technokratických tezí a cestu z ní spatřovali v technicko-hospodářském plánování na národní i mezinárodní úrovni, „protože vražedný chaos bezohledné konkurence nevydrží žádný stát na světě“.³² Krize ovšem znamenala také impuls pro oživení rétoriky zaměřené na sociálně-civilizační poslání vodního hospodářství – a to jak v rámci samotného provádění vodních staveb (zaměstnanost), tak v důsledku jejich realizace (prosperita, civilizovanost). Projekty veřejných vodohospodářských staveb v budovatelském zápalu druhé poloviny třicátých získávaly nádech národních symbolických projektů, což se týkalo zejména průplavu Dunaj–Odra–Labe, byť původní artikulace „fondového zákona“ jej do jisté míry upozadila.³³

Prosazování myšlenek vodohospodářské mise velmi nahrála také několikaletá suchá a teplá perioda, která vyvrcholila roku 1934.³⁴ Nedostatek vody a její stoupající znečištění (poměr odpadní vody při nízkých stavech v tocích stoupal) podněcovaly silnější zájem o možnosti plánování odběrů a využívání zdrojů, tak aby v budoucnu k podobným situacím nedocházelo a aby se voda rozdělovala mezi uživatele podle

30 Viz ZIMMLER, Emil: *Spor právníků s inženýry ve veřejné správě: Rozprava odvetná*. Praha, Klub inženýrů Hlavního města Prahy 1931.

31 Viz VRBA, Josef: Nezbytnost vědeckého řízení všech odvětví soustavného hospodářství vodního a kulturní techniky v rámci veřejné správy státu a na poli mezinárodním. In: *Věstník pro vodní hospodářství*, roč. 6, č. 1 (1925), s. 5–7; TÝŽ: Za soustavným vodním hospodářstvím v Československu. In: *Tamtéž*, roč. 16, č. 2–3 (1935), 20–24.

32 AAV ČR, f. Masarykova akademie práce (MAP), k. 43 (prezidium – pozůstalosti – Emil Zimmler), rukopis článku Emila Zimmlera „O úživnosti inženýrského povolání“, zaslaný redakci časopisu *Technik* 19.8.1932.

33 Připomeňme oficiální podporu deklarovanou Edvardem Benešem, slavnostní otevření Koblovského jezu na Odře, pojaté jako státní slavnost za účasti politické reprezentace, memoranda municipalit a podporovatelů projektu či parlamentní rezoluci na podporu projektu z dubna 1938 (*Archiv Ministerstva zahraničních věcí ČR* (Praha), f. 1918–1939, Sekce IV – národohospodářská, k. 170, Rezoluce 147. schůze sněmovny NS RČS 1938 na podporu DOL; zkratka DOL označuje plánovaný průplav Dunaj–Odra–Labe).

34 Otázka sucha je sama dost komplikovaná – zde míníme „hydrologické sucho“, stanovené na základě průtoků v říčních profilech. Nicméně některá období akterý široce pocítovaná jako suchá (např. právě 1931–1935, zejména 1934) z tohoto pohledu zřejmě nelze považovat za extrémní. Roli hrálo opakování jevu, další klimatické podmínky (teploty) i stoupající tlak na vodní zdroje. Nedávná grantová zpráva Výzkumného ústavu vodohospodářského T. G. Masaryka v souvislosti s počátkem třicátých let poukazuje na nebyvalou intenzitu „záznamů o suchu“. (Srv. TREML, Pavel: Největší sucha na území České republiky v období let 1875–2010. In: *Meteorologické zprávy*, roč. 64, č. 6 (2011), s. 168–176; ELLDER, Libor – DRAGON, Zdeněk – RŮŽIČKOVÁ, Helena: *Historická sucha: Zpráva z grantového projektu „Návrh koncepce řešení krizové situace vyvolané výskytem sucha a nedostatkem vody na území ČR“ Ministerstva vnitra ČR Vg20102014038*. Praha, Výzkumný ústav vodohospodářský T. G. Masaryka 2014 [online]. [Cit. 2016-10-07.] Dostupné z: http://sucho.vuv.cz/wp-content/uploads/2016/02/Historicka_sucha.pdf. Komplexní diskuse sucha v Česku s důrazem na 19. a 20. století viz BRÁZDIL, Rudolf a kol.: *Historie počasí a podnebí v Českých zemích*, sv. 11: *Sucho v Českých zemích. Minulost, současnost, budoucnost*. Brno, Centrum výzkumu globální změny AV ČR, v.v.i., 2015.)

celospolečenských priorit.³⁵ V očích vůdčích postav hydrokracie představoval navíc kýžený státní vodohospodářský plán nejen zásadní příspěvek hydrokratů pro budoucí hospodářskou prosperitu státu, ale také nástroj k emancipaci hydrokracie vůči politickým vlivům; slovy Emila Zimmlera měl zajistit, aby „vodní stavby, [které] v naší republice jsou útvarem sítě vodní [s] přírodou tak úzce spjaty ... byly prováděny soustavně, tím i hospodárně, s vyloučením veškerých vlivů politiky stran, jen a jedině v zájmu celku“.³⁶

Platformou pro diskusi o obsahu a cílech české vodohospodářské mise a vodohospodářského plánu se v této době stala Masarykova akademie práce. Sporná přitom byla zejména definice obecného zájmu. Nutnost podřídit hydrokratické řízení vyšší politické autoritě v diskusích zdůrazňovali technokraté stojící mimo hydrokracii, například Artuš Sýkora,³⁷ který mimo jiné prosazoval, aby centrální vodohospodářský úřad bránil soustavnost v národním zájmu nejen vůči soupeřícím „zájemníkům“, tj. subjektům zájmu (municipalitám, re-

Shrnutí výsledků první „šestiletky“ vodohospodářských fondů (1931–1936) v podání Josefa Bartovského. Nesoustředí se na realizované projekty, ale v intencích vodohospodářské mise zdůrazňuje širší sociální efekty vodních staveb (repro Josef Bartovský: Stav vodních cest spojujících Československou republiku se Severním, Baltickým a Černým mořem: Technicko-hospodářský přehled, rozbor a výsledky investiční činnosti vodohospodářského fondu v šestiletce 1931–1936, sv. 1. Praha, Ministerstvo veřejných prací 1937, příloha)

35 Ministerstvo zemědělství zřídilo Poradní sbor pro péči o čistotu vod, jehož primárním úkolem bylo definovat pojem znečištění (na základě evidence průtoků) a připravit katastr znečišťovatelů. Diskuse o znečištění vod vedla také k revizi vodních práv v souvislosti s redefinicí společného zájmu na vodě – stávající úprava jednoznačně nevyhovovala. (Viz AAV ČR, f. Jan Smetana, k. 31.)

36 Tamtéž, f. MAP, k. 43 (prezidium – pozůstalosti – Emil Zimmler), Vyjádření Emila Zimmlera k dotazníku úsporné komise, 16.5.1937 (úspornou komisí byla míněna Komise pro zhospodárnění veřejné správy).

37 Artuš Sýkora (1879–1960) byl jednou z vedoucích osobností technokratického hnutí a propagátorem taylorismu v Československu. Působil jako dlouholetý ředitel Průmyslového ústavu Obchodní a živnostenské komory v Praze, iniciátor vzniku Komitétu pro odpadní vody a později prezident Masarykovy akademie práce.

sortům atd.), ale také vůči technikům (včetně hydrokratů), kteří podle jeho názoru prosazovali projekty často bez ohledu na širší právní a hospodářské (ale i vodo-hospodářské) vztahy.³⁸ Zvýšená pozornost se obracela i na širší ekologické faktory ovlivňující vodní režim. Podle usnesení Komise pro ochranu přírody Masarykovy akademie práce, vypracovaného ve spolupráci s Komisí vodního hospodářství téže instituce roku 1935, tak mělo být vodní hospodářství „uznáno za společný a nerozlučný problém biologický a technický“; onu biologickou stránku přitom reprezentovaly především otázky vegetačního pokryvu, spojené se snahou zadržovat vodu v krajině biologickými prostředky, a nikoliv stavbou přehrad a regulací říčních koryt.³⁹

Klíčovou podmínkou naplňování cílů vodohospodářské mise (tedy i efektivního plánování), kterou zmiňoval již Klír, ovšem bylo detailní poznání hydrologických charakteristik jednotlivých toků. Péčí Jana Smetany a jím vedeného Výzkumného ústavu hydrologického (od 1930 i hydrotechnického), založeného ihned po roce 1919, byla během dvacátých, třicátých a čtyřicátých let postupně „vyšetřena“ všechna hlavní povodí z hlediska hydrologických charakteristik.⁴⁰ A tak v létě 1938 mohl Smetana přislíbit (byť neuskutečněnou) přednášku pro Masarykovu akademii práce o vyrovnaní odtoku na československých tocích, založenou na detailních hydrologických charakteristikách jednotlivých povodí.⁴¹ Přesto snahy o prosazení plánu zůstaly neúspěšné. Jejich vyvrcholením byl pokus Josefa Bartovského⁴² z jara 1938 prosadit zřízení státní komise pro vodohospodářský plán (po vzoru Komise pro dopravní plán), která měla zajistit, aby „vodní hospodářství každé jednotlivé hlavní řeky“ bylo „řízeno jednotně, ne kolika ministerstvy, a bez stranicko-politických ohledů“.⁴³

38 Sýkora uváděl např. zbytečně ambiciózní jezové konstrukce (SÝKORA, Artuš: *O plánovitosti v našem vodním hospodářství*. Praha, Průmyslový ústav 1935).

39 AAV ČR, f. MAP, k. 277, Rezoluce MAP o účelném vodním hospodářství a ochraně přírody, 1936.

40 Odtokové poměry v průběhu roku, rozvodnice, srážkové úhrny a další charakteristiky byly zkoumány na rozšiřující se síti toků a profilů a publikovány v ediční řadě *Vodopis Československé republiky* i samostatně pro jednotlivá povodí. Výsledky a průběh pokrývání území státu ilustruje seznam „nejdůležitějších hydrologických prací“ vykonaných ústavem v problematice hydrologických režimů větších povodí a toků, který tvořil přílohu k vodohospodářskému plánu Jaroslava Bulíčka na roky 1949–1979. (*Tamtéž*, Státní vodohospodářský 30letý plán (pro léta 1949–1979), návrh ing. dr. Jar. Bulíčka, 15.3.1947.)

41 *Tamtéž*, Anketa o vyrovnaní odtoku a vodohospodářském řešení československých řek, dopis Emila Zimmlera z 13.5.1938.

42 Josef Bartovský (1881–1955) byl vrcholným představitelem hydrokracie na přelomu 30. a 40. let, kdy vedl vodohospodářský odbor ministerstva veřejných prací. V hydrokratických strukturách byl aktivní od ukončení studia na pražské technice v roce 1906. Bartovského aktivity ve smyslu ustavení komise podporuje a hájí Emil Zimmmler z pozice předsedy Komise vodního hospodářství MAP v textu „Memoranda o vodním hospodářství při nové úpravě vnitřní správy“, podaném na ministerstvo veřejných prací 10.7.1938 (*tamtéž*, f. MAP, k. 277).

43 *Tamtéž*, dopis Antonína Smrčka připojený k textu výše zmíněného Zimmlerova memoranda. Antonín Smrček (1859–1951) byl profesorem vodního stavitelství na brněnské technice a patřil k vůdčím postavám zejména moravské hydrokracie, jejíž zájmy reprezentoval už před první světovou válkou jako poslanec ve vídeňské Říšské radě. (Viz SMRČEK, Miroslav: *Antonín Smrček: Život a dílo*. Brno, Vysoké učení technické 1992.)

V zásadě tak lze považovat meziválečné období za formativní – hydrokraté, zejména ve třicátých letech, získali poměrně stabilní institucionální zakotvení a celkem silnou podporu pro cíle vodohospodářské mise, v praxi však nebyli dosud schopni své cíle realizovat. Takzvané fondové zákony ale potvrzovaly zájem československého státu na utvoření vodohospodářského systému; jejich financování, nezávislé na rozpočtu, pak poskytovalo hydrokratům určitou míru autonomie. Naplnil se tak alespoň částečně požadavek, „aby vodohospodářská služba pro splavnění řek a využití vodních sil byla vybudována na principech státního podniku, jehož základem bude vodohospodářský a elektrizační fond“, byť nebylo ustaveno „ústředí, jež budiž úsporně provedeno a tak organizováno, jak toho vyžadují velmi naléhavé vodohospodářské úkoly Čsl. republiky“.⁴⁴

Konsolidace (1938–1947)

Prostor pro realizaci svých vizí, a to hned ve dvojí formě, dostal Josef Bartovský až v období Protektorátu Čechy a Morava. Nenaplnění programu vodohospodářské mise v meziválečném Československu hydrokraté pocítovali jako selhání elit i politického systému⁴⁵ a politická změna slibovala přinést alespoň v tomto směru určitá pozitiva.⁴⁶ Prostředí protektorátu skutečně otevíralo prostor pro prosazování technokratických vizí,⁴⁷ pokud odpovídaly cílům nacistické politiky. Tak vznikl stavební program protektorátu, zpracovaný na ministerstvu veřejných prací pod vedením Josefa Bartovského jako takzvaná Vodohospodářská čtyřletka (1940–1943). Tento program reflektoval organizační principy a postupy zavedené v Německé říši (odtud čtyřletý plán) a také říšské zájmy (preference pro průplav Dunaj–Odra–Labe a také velké akumulační nádrže v povodí Vltavy a Berounky).⁴⁸ Bartovskému se také podařilo prosadit vytvoření jediného vodohospodářského ústředí sjednocením vodohospodářské

44 DOSTÁLEK, J.: *Vodohospodářské úkoly Československé republiky* (viz pozn. 25).

45 Ilustruje to například kritika Emila Zimmlera, který v dubnu 1938 v silně kritickém apelu na zajištění investic do vodního hospodářství konstatoval, že podklady jsou připraveny, „ale leží déle než dvacet let skoro úplně nevyužítkovány“ (AAV ČR, f. MAP, k. 277, Návrh dr. Zimmlera ve věci řešení úpravy vodstva v ČSR, 20.4.1938).

46 Připomeňme, jak Antonín Smrček v rozhovoru pro *Lidové noviny* uvítal Německem vynucený protokol o realizaci průplavu Dunaj–Odra–Labe (Dunajsko-oderský průplav v popředí. In: *Lidové noviny*, 17.11.1938).

47 Viz RENNEBERG, Monika – WALKER, Mark: *Scientists, Engineers and National Socialism*. In: TÍŽ (ed.): *Science, Technology, and National Socialism*. Cambridge, Cambridge University Press 1994, s. 1–29.

48 Vedle zajištění obživy pro 25 tisíc zaměstnanců v procesu vodohospodářské výstavby Bartovský zdůraznil „kladné zásahy“ plánu do sociálních poměrů prostřednictvím elektrifikace průmyslu a zemědělství. Čtyřletka tak nebyla pouhým vodohospodářským projektem, ale stala se – přesně v intencích vodohospodářské mise a Bartovského myšlení – projektem civilizačním. (Viz BARTOVSKÝ, Josef: *Vodohospodářský program v povodí Vltavy a Labe v Čechách: Technicko-hospodářský přehled, rozbor a náměty k revizi*. Praha, Ministerstvo veřejných prací 1940.)

agendy z ministerstva veřejných prací a ministerstva zemědělství pod jeho vedením na nově zřízeném ministerstvu dopravy a techniky v létě 1942.⁴⁹ Současně dosáhl i sjednocení legislativní úpravy vod na celém teritoriu protektorátu.⁵⁰

Typickým příkladem synergie zájmů české hydrokracie a říšské administrativy, vnímající vodu především optikou prostorového plánování,⁵¹ se stalo zahájení prací na Generelním vodohospodářském plánu protektorátu, který měl vznikat podle říšských směrnic, ale v gesci českých úřadů.⁵² Zatímco čtyřletka představovala především stavební program pro nejbližší období, třístupňový proces vypracování plánu vycházel z kalkulace potřeb vody v příštích třiceti až čtyřiceti letech a následného zjišťování možností, jak zajistit zdroje. Nakonec měl přijít „nejtěžší a nejdopovědnější úkol, jak rozdělit vodu jednotlivým zájemníkům, aby se docílilo největšího hospodářského efektu při dokonalém ovládnutí hospodaření vodou“.⁵³ Hlavním výsledkem pouze částečně dokončených prací na Generelním vodohospodářském plánu⁵⁴ bylo dozajista zjištění, že „dnes již není pochyby o tom, že vody je nedostatek“,⁵⁵ a že v některých povodích (Morava) „nelze výstavbou přehrad získat veškerou potřebnou vodu“.⁵⁶

Právě odkaz na rostoucí napětí mezi potřebami a zdroji vody dominoval vodohospodářskému diskurzu po roce 1945. Faktory jako demografický růst, rozvoj průmyslu a intenzifikace zemědělství, s nimiž kalkulovaly již protektorátní plány a na nichž stavěla i poválečná politika rekonstrukce státu, se staly základem

49 Viz vládní reorganizační opatření ze dne 15. června 1942 č. 208/42 Sb.

50 Vládní nařízení ze dne 7. srpna 1942 č. 305/42 Sb., o rozšíření platnosti českého zemského vodního zákona ze dne 28. srpna 1870 č. 71 čes[kého] z[emského] z[ákoníku] na celé území Protektorátu Čechy a Morava a o změně a doplnění některých předpisů tohoto vodního zákona.

51 Viz ZELLER, Thomas: *Molding the Landscape of Nazi Environmentalism: Alwin Seifert and the Third Reich*. In: BRÜGGEMEIER, Franz-Josef – CIOC, Mark – ZELLER, Thomas: *How Green Were the Nazis? Nature, Environment, and Nation in the Third Reich*. Athens, Ohio University Press 2005, s. 147–170.

52 NA, f. GRVC, k. 149, Generelní vodohospodářský plán: Směrnice pro postup prací a vymezení působnosti zmocněnců u zemských úřadů, 8.3.1941.

53 *Tamtéž*, f. Ministerstvo veřejných prací (MVP), k. 531, BARTOVSKÝ, Josef: Přehled vodohospodářského a vodocestného plánování v Čechách a na Moravě: Přednáška pro schůzi vodohospodářského výboru Ústředny obchodních komor dne 15.1.1942 v Olomouci.

54 Plán byl zpracováván zvlášť pro povodí Moravy a Labe, ovšem pouze Moravský vodohospodářský plán byl úspěšně dokončen. Ve výsledku ukázal, že při naplnění plánů výstavby v povodí Moravy bude v budoucnu nevyhnutelné pro závlahy na dolní Moravě převádět vodu z Dyje. Vodohospodářský plán moravský zpracoval na základě zadání ministerstva veřejných prací, vycházejícího z jednání komise znalců pro průplav Dunaj–Odra–Labe, ing. Jan Bažant (1881–1966), který se dlouhodobě zajímal o vodohospodářské plánování v SSSR i na Moravě (viz BAŽANT, Jan: *Vodohospodářské potřeby Moravy*. Brno, Novina 1931; *Vodohospodářský plán země Moravskoslezské* (1941), s. 3 n. Uloženo v Archivu Výzkumného ústavu vodohospodářského v Brně, neinventarizováno).

55 Konstatoval to Jindřich Choleva podle zápisu o schůzi vodohospodářského výboru Ústředny obchodních a živnostenských komor konané 15.1.1942 v Olomouci (NA, f. MVP, k. 531).

56 *Tamtéž*, BARTOVSKÝ, J.: Přehled vodohospodářského a vodocestného plánování v Čechách a na Moravě.

narativu hrozícího nedostatku vody. Plně v intencích tradice vodohospodářské mise tak hydrokraté ihned po osvobození žádali, aby stát konečně převzal plnou odpovědnost za řešení úpravy vod jako „majetku národního“⁵⁷ a aby umožnil vypracování zevrubného vodohospodářského plánu jako nezbytného základu dalšího plánovaného hospodářského rozvoje. V memorandu z června 1945, podpořeném širokou obcí expertů z vědeckých i exekutivních složek hydrokracie, její zástupci požadovali sjednocení řízení vodního hospodářství po vertikální ose vytvořením centrálního státního úřadu a také symetrický rozvoj využívání vodních zdrojů a jejich ochrany, tak aby byla zachována obě „stěžejní hlediska“: hospodářské i společensko-biologické („ve vztahu k půdě, výživě a zdraví obyvatelstva“). Tradiční spor mezi zemědělstvím a průmyslem vedl hydrokraty k přiznání politického charakteru rozhodování o vodě, které mělo podléhat radě zástupců hospodářských resortů a regionů, zřízené na korporativních principech.⁵⁸

Prakticky rozpracoval implementaci hydrokratických vizí Josef Šanovec⁵⁹ v detailním metodickém návrhu plánované správy vod, opřeném o jeho zkušenosti

Za protektorátu se „česká“ územní plánovací jednotka povodí Labe stala součástí německého povodí horního Labe (repro Josef Bartovský: Vodohospodářský program v povodí Vltavy a Labe v Čechách. Praha, Ministerstvo veřejných prací 1940)

57 VYSKOČIL, Lev: *Úvahy o potřebě a zásadách nového vodního zákona*. Praha, Technický ústav obchodní a živnostenské komory 1947. Lev Ondřej Vyskočil (1890–1951) patřil mezi praktikující hydrokraty, spojené s prací České technické kanceláře a ministerstva zemědělství. Obdobně se vyjadřoval i hydrolog Jan Novotný: viz např. NOVOTNÝ, Jan: *Hydrologie základem vodního hospodářství*. Praha, Státní ústav hydrologický T. G. Masaryka 1948.

58 AAV ČR, f. MAP, k. 277, Návrh na úpravu hospodaření vodou, 1.6.1945.

59 Josef Šanovec (1886–1954) absolvoval kulturní a vodohospodářské inženýrství na Českém vysokém učení technickém (1909), poté byl zaměstnán v technické kanceláři Zemědělské rady a následně v zemském úřadu a Zemském národním výboru (ZNV) v Praze. V roce 1945 publikoval svůj pohled na problematiku vodohospodářského plánování (ŠANOVEC, Josef: *Generelní vodohospodářský plán pro Československo: Návod k jeho sestavení a vypracování*. Praha, Grafotyp 1945) a poté se stal externím členem Komise vodního hospodářství Masarykovy akademie práce, a zejména tajemníkem vodohospodářské komise při Ústřední

zpracovatele Generelního vodohospodářského plánu protektorátu. Vycházel přitom z předpokladů, že zaprvé „voda jest jedním ze základů národního blahobytu“; zadruhé „jest hospodářským celkem, který je třeba řídit z jednoho ústředí“; a zatřetí s ohledem na „všeobecný zájem na vodě“ je k tomuto úkolu nejlépe vybaven stát, který jej má provádět „pomocí svých úředníků, ale také za pomoci zástupců zájemníků“. Ve svém textu šel tak daleko, že navrhoval využít jednotky povodí i jako základ reorganizace správních území. Pozitivně reflektoval také sovětské inspirace (jako ostatně i další příslušníci předválečné hydrokracie), když navrhoval, aby se vodohospodářský plán stal součástí plánovaného hospodářství státu, řízeného po vzoru „sovětského Gosplanu“.⁶⁰

Rozložení investic do vodního hospodářství v rámci dvouletého hospodářského plánu (1946–1947) vycházelo z takzvaných fondových zákonů, přijatých před válkou. Mnohé stavby tak zůstávaly kategorizovány jako splavnovací⁶¹

plánovací komisi (ÚPK), později zaměstnancem vodohospodářského oddělení Státního úřadu plánovacího.

⁶⁰ *Tamtéž*, s. 16. Gosplan – státní plán (*gosudarstvennyj plan*).

⁶¹ Návrh programu ve vodním hospodářství v gesci ministerstva techniky předložený na podzim 1946 tuto skutečnost potvrzuje. Zdroj: NA, f. Úřad předsednictva vlády – Generální sbor Hospodářské rady (ÚPV-GSHŘ), k. 33, Přípravná opatření k provádění budovatelského programu třetí vlády: Sdělení a návrhy pro část B, oddíl II.

Vodohospodářské otázky si získaly pozornost Hospodářské rady jako hlavního plánovacího orgánu poválečné republiky, když přípravy dvouletého plánu (1946–1947) skutečně prokázaly nutnost „jasně ukázat, kolik a jaké vody je v tom kterém místě a čase k dispozici“. ⁶² Příprava plánu tak dostala zelenou. Šanovcův příliš detailní návrh ovšem neodpovídal omezeným možnostem státního aparátu. Nejasný plán osídlování a využití pohraničních oblastí (zavádění pastevectví, zalesňování) stejně jako nevyřešená otázka rekonstrukce válkou zničených průmyslových kapacit navíc neumožňovaly reálně zhodnotit budoucí potřebu vody. ⁶³ A protože zpracovatel projektu plánu Jaroslav Bulíček ze Státního ústavu hydrologického T. G. Masaryka (SÚH) prakticky nenašel žádné zahraniční vzory, došel nakonec k závěru, že „si v podstatě cesty pro vypracování vodohospodářských plánů pro ČSR musíme hledat sami“. ⁶⁴ Konceptně navrhl po dvouletých přípravách na jaře 1947 třístupňový model realizace, postupující nikoliv od definování potřeb, ale od inventarizace dostupných zdrojů. Tím se do jisté míry vracel (byť bez přímé citace) k požadavku Antonína Klíra vycházet z možností daných přírodou. Na základě porovnání těchto zdrojů s budoucími nároky pak měl být sestaven vlastní plán využití vod.

Bulíček zároveň poukázal na zásadní rozpor mezi pojetím plánu, jak jej navrhoval Klír („souhrnné rovnoměrné vyrovnaní potřeb vody“), a současným trendem preferovat ekonomicky (produktivně) definované politické cíle, jak tomu bylo u sovětských pětiletok (hydroenergetika) a amerických vodohospodářských projektů. ⁶⁵ Výsledný návrh zpracování plánu, předložený v dubnu 1947 hydrologickým ústavem, dal na tuto otázku jasnou odpověď a soustředil se výlučně na možnosti zajištění vody pro alokaci a rozvoj průmyslu. ⁶⁶ Orientaci na ekonomicky produktivní využití vod potvrdilo také rozhodnutí o prioritně energetickém pojetí úprav střední Vltavy, s vyšším objemem zadržené vody a vyšším vzdutím. ⁶⁷ Ostatně již

62 AAV ČR, f. MAP, k. 277, s. 3, Státní vodohospodářský 30letý plán pro léta 1949–1979, návrh ing. dr. Jar. Bulíčka, 15.3.1947.

63 NA, f. Ministerstvo techniky, k. 177, Záznam o poradě konané 13. listopadu 1946 v ministerstvu techniky o generálním vodohospodářském plánu.

64 AAV ČR, f. MAP, k. 277, BULÍČEK, Jaroslav: Generelní plán vodního hospodářství v zemi české a moravskoslezské jako základ soustavného hospodářského plánování, duben 1947.

65 Kalifornský centrální údolní projekt (*California Central Valley Project*) v oblasti zavodňování a Plán údolí řeky Tennessee (*Tennessee Valley Authority*) v oblasti energetiky. – *Tamtéž*, s. 2, Státní vodohospodářský 30letý plán (pro léta 1949–1979), návrh ing. dr. Jar. Bulíčka, 15.3.1947.

66 Výsledkem byl soupis říčních úseků, na kterých lze (či po realizaci akumulčních prostor bude možno) stavět velké a střední průmyslové podniky jak z hlediska zásobování, tak čištění (alespoň částečného) odpadních vod. Autor dokumentu, ředitel Státního ústavu hydrologického Alois Bratránek, své dílo označil za „prozatím jen generální plán“, což sice vystihovalo obsah, ale šlo proti smyslu, jakým byl tento název od dob protektorátu používán – tedy ve smyslu všeobecného a komplexního plánu pro celé Československo. (*Moravský zemský archiv*, Brno, f. Průplav Labe–Odra–Dunaj, k. 179, Generelní plán vodního hospodářství v zemi české a moravskoslezské jako základ soustavného hospodářského plánování. Státní ústav hydrologický TGM, 12.4.1947.)

67 NA, f. GRVC, k. 207, Generelní plán vodního hospodářství v zemi české a moravskoslezské, Přípomínky RVC, 19.5.1947.

Vodní hospodářství jako základ hospodářského plánování podle Jaroslava Bulíčka. Současný stav k roku 1947 a výhled do budoucna. Černá kolečka označují velké vodní podniky, černobílá kolečka střední podniky (Moravský zemský archiv, Brno, fond Průplav Labe–Odra–Dunaj, Generelní plán vodního hospodářství v zemi české a moravskoslezské jako základ soustavného hospodářského plánování, 1947)

od roku 1945 v kontextu rekonstrukční hospodářské politiky získával zvýšenou pozornost desetiletý program výstavby přehrad, chápaný jako předpoklad pro rozvoj průmyslu (z hlediska energetiky i zásobování vodou).⁶⁸ Ozývaly se ovšem i kritické hlasy, zejména z řad biologů, jako byl například Vladimír Úlehla, kteří upozorňovali na negativní důsledky akumulačních a regulačních staveb.⁶⁹ Podobně hydrologové, například Alois Bratránek,⁷⁰ zdůrazňovali, že „nelze bez náležitého odůvodnění rozhodovati se pro budování velkých nádržních prostorů s pouhým poukazem na to, že žádný přehradní prostor není dost veliký“.⁷¹ Hydrokraté ve svých textech z druhé poloviny čtyřicátých let (například Jaroslav Bulíček nebo Jan Novotný) sice občas uznávali, že není možné plně pochopit a kontrolovat veškeré přírodní vztahy, spatřovali v tom ale jen další argument ve prospěch ústředního plánovitého řízení, které mělo poskytovat lepší možnosti, jak eliminovat případné nepříznivé důsledky zásahů do oběhu vody. Takováto vyjádření byla charakteristická pro

68 *Tamtéž*, Program přehradních staveb, sestavený na základě porady MD [ministerstva dopravy] s ŘVC a ZNV Praha a Brno 14.11.1945.

69 Úlehla například neváhal přirovnat dopad meliorací zemědělských půd na jižní Moravě ke katastrofálním prашným bouřím, které zasáhly středo západ USA ve 30. letech (ÚLEHLA, Vladimír: *Napojme prameny*. Praha, Život a práce 1947).

70 Alois Bratránek (1899–1966) absolvoval Vysoké učení technické v Brně, kde získal doktorát (1925). V letech 1926–1966 působil ve Státním ústavu hydrologickém (resp. Výzkumném ústavu vodohospodářském) a současně jako pedagog na Přírodovědecké fakultě Univerzity Karlovy. (Viz HAGER, Willi H.: *Hydraulicians in Europe 1800–2000: a Biographical Dictionary of Leaders in Hydraulic Engineering and Fluid Mechanics*. Boca Raton (Florida), CRC Press 2009, s. 857.)

71 NA, f. Státní úřad plánovací I (SÚP I), k. 105, 4. odbor – suroviny, vodní zdroje, rok 1947–1949, Nejchopárnější velikost užitných prostorů v povodí Vltavy po Štěchovici, hydrologická studie, listopad 1947.

Vysychající koryto řeky Sázavy v září 1947. Vodohospodářské plánování mělo napomoci též ke zmírňování projevů dlouhotrvajícího sucha, jaké zasáhlo Československo právě v tomto roce (foto Ladislav Kandelar, ČTK)

technooptimistickou modernistickou vizi většiny hydrokratů. Politické elity ale zůstávaly vůči jejich požadavkům ostražitě i po katastrofálním suchu a neúrodě z léta a podzimu 1947,⁷² když Hospodářská rada odmítla iniciativu hydrokratů směřující k sestavení celostátního plánu, s tím že vypracování „celostátní bilance vody“ (tedy bilance zdrojů a odběrů) by do jejich kompetence spadalo, ale generální plán se všemi hospodářskými důsledky patří do gesce plánovací služby. Přistoupila ale ke svolání meziresortní komise, která se ovšem v důsledku politických změn sešla až v dubnu 1948.⁷³

⁷² Tamtéž, f. GRVC, k. 389, Zápis o poradě konané dne 27.4.1948 v MT [ministerstvu techniky] o postupu při vodohospodářském plánování.

⁷³ Tamtéž, f. Ministerstvo techniky, k. 131, Přípravná komise pro generální vodohospodářský plán, leden 1948.

Implementace (1948–1957)

Po únoru 1948 ovšem komise svou práci zahájila v zásadně proměněném politickém kontextu a stala se vrcholnou reprezentací hydrokracie v rámci formující se komunistické státní správy. Adaptace sovětského projektu komplexní transformace společnosti přinášela důraz na roli vodního hospodářství jako nástroje přeměny přírody coby nezbytného předpokladu dalších změn, zejména v souvislosti s intenzifikací zemědělství a rozvojem průmyslu a hydroenergetiky. Již samo složení komise tuto změnu reflektovalo. Většinu v ní tvořili členové KSČ, značná část z nich ovšem již dříve patřila k vedoucím postavám hydrokracie, jako například Jan Smetana, Theodor Ježdík, Vilibald Bezdíček, Josef Šanovec či pretendent sovětizované agrobiologie Antonín Klečka.⁷⁴ Do čela se ovšem místo původně navrhovaných profesorů Českého vysokého učení technického Smetany či Ježdíka postavil jako politický nominant předseda Národního pozemkového fondu poslanec Josef Smrkovský, který byl zároveň vrcholným představitelem stalinského projektu přeměny přírody v Československu.⁷⁵ Ačkoliv stalinský plán přeměny přírody byl v Sovětském svazu formulován v zásadě paralelně s činností komise na podzim 1948, snahy o adopci sovětského modelu řízení v zásadě vedly v Československu k implicitní inkorporaci jeho klíčových tezí již v této době. V podstatě jej totiž bylo možné charakterizovat jako svého druhu radikální verzi vodohospodářské mise propojené s komunistickou ideologií, která mu propůjčovala silný symbolický potenciál, se sovětským modelem centrálního plánování a s principy mičurinské agrobiologie.⁷⁶ V teorii se jednalo zejména o snahu napravit široce pojatým plánováním negativní důsledky „kapitalistické“ exploatace přírodních zdrojů, která vedla k nízkým výnosům a „poruchám“ ve vodním hospodářství.⁷⁷

Hydrokraté, kritičtí vůči neschopnosti liberální demokracie a kapitalismu zajistit plánovité využívání vody ve prospěch společnosti jako celku, tak spatřovali v nástupu socialismu zásadní krok k naplnění ideálů vodohospodářské mise⁷⁸ a s entuziasmem přijali roli spolutvůrců komunistického projektu. Jak konstatoval na přípravných poradách předcházejících jejímu svolání rektor Českého vysokého učení technického Vilibald Bezdíček, „nebude-li možnosti akumulární, musí se od plánovaného průmyslu prostě upustiti, neseme tudíž spoluzodpovědnost“.⁷⁹ Přesně v intencích stalinského plánu, byť bez přímé reference k němu a spíše s od-

74 Tamtéž, f. ÚPV-GSHR, k. 33, Zřízení vodohospodářské komise K21, únor–květen 1948.

75 Srv. OLŠÁKOVÁ, Doubravka – ŠTANZEL, Arnošt: Kafkaesque Paradigms: The Stalinist Plan for the Transformation of Nature in Czechoslovakia. In: OLŠÁKOVÁ, Doubravka (ed.): *In the Name of the Great Work: Stalin's Plan for the Transformation of Nature and its Impact in Eastern Europe*. New York – Oxford, Berghahn Books 2016, s. 44–125, zde s. 109–111.

76 Viz OLŠÁKOVÁ, D. (ed.): *In the Name of the Great Work*.

77 NA, f. Státní úřad plánovací II (SÚP II), k. 386, Návrh vládního usnesení o plánu na zvelebení zemědělského a lesního hospodářství a zvýšení vodních zásob v ČSR, leden 1952.

78 Viz DUB, Oto: *Vodné hospodárstvo za kapitalizmu a za socializmu*. Martin, Osveta 1953.

79 NA, f. GRVC, k. 389, Zápis o poradě konané dne 27.4.1948 v MT o postupu při vodohospodářském plánování.

kazem na starší domácí tradici, tak komise začala připravovat jeho praktickou realizaci. A to jak v rovině praktické, která obnášela zejména přípravu výstavby hydrocentrál (tedy přehrad s energetickým využitím) a obnovení či výstavbu rybníků jako nástrojů „zúrodňování“ krajiny prostřednictvím udržení vody v krajině,⁸⁰ tak v rovině správní, jež zahrnovala přípravu plánovacích mechanismů, jakož i legislativních úprav správy a užívání vod směřujících ke znárodnění a centralizaci řízení vodního hospodářství, a také vypracování návrhu této organizace.⁸¹

Hned na svém prvním jednání komise úspěšně apelovala na zařazení státního vodohospodářského plánu (SVP) do programu první pětiletky, což posvětilo vládní usnesení z prosince 1948, takže se plán začal fakticky koncipovat od počátku roku 1949.⁸² Požadavek zpracování dlouhodobého vodohospodářského plánu se opíral zejména o disproporci mezi rychlým růstem potřeby vody, jenž vyplýval z programu pětiletky, a podfinancovaným rozvíjením zdrojů, která hrozila tím, že se bude opakovat kritický nedostatek vody z léta 1947.⁸³ Časová náročnost realizace vodních děl vyžadovala přednostní zpracování vodohospodářských plánů jako podkladů pro hospodářské plánování. Pozice státního vodohospodářského plánu v rámci celkového státního plánu tak byla od počátku dvojí: na jedné straně představoval „přípravný plán“ pro státní hospodářský plán, jakousi inventarizaci potenciálních zdrojů; zároveň měl být podkladem operativního plánu rozvoje vodního hospodářství a vodních zdrojů, a tedy základem samostatného národohospodářského odvětví vodního hospodářství, o jehož zřízení hydrokraté usilovali. Priority SVP tak nevycházely z komplexního rozvoje vodního bohatství, nýbrž zajištění, rozvoj a rozdělení vody měly být podřízeny požadavkům státního hospodářského plánu.⁸⁴

Charakteristickým znakem státního vodohospodářského plánu se stalo velmi inkluzivní pojetí vodního hospodářství, zahrnující prakticky veškerý povrchový odtok. Zpracování plánu vycházelo z Bulíčкова projektu, a jeho základem tak bylo vyšetření současného stavu – jak na úrovni výzkumu přírodovědeckého (geologie, pedologie, klimatologie, biologie, resp. fytocenologie) a hydrologického, tak zdravotně-kulturně-sociálního (obyvatelstvo) a hospodářského (zemědělský, lesnický, průmyslový, dopravní a odpadní).⁸⁵ Plán měl totiž zajistit nejen dostatek vody pro obyvatelstvo a výrobu nebo čistotu vody povrchové, ale také „biologickou rovnováhu v přírodě“.⁸⁶ Reflektoval tak na jedné straně diskusi o ochraně a rozvíjení zdrojů z třicátých let, současně ale také ambice stalinského plánu přeměny příro-

80 Jedním z prvních úkolů komise bylo „stanovení prvořadosti hydrocentrál“, tedy pořadí velkých víceúčelových vodních děl z hlediska efektivity a důležitosti (*tamtéž*, f. ÚPV-GSHR, k. 289, Zápisy ze schůzí vodohospodářské komise K21).

81 *Tamtéž*, Programové prohlášení vodohospodářské komise, návrh z června 1948.

82 *Tamtéž*, f. SÚP I, k. 105, Akce připravované komisí K21 pro sestavení vodohospodářského plánu, 5.1.1949.

83 *Tamtéž*, f. ÚPV-GSHR, k. 289, Rezoluce vodohospodářské komise při Ústřední plánovací komisí o vodohospodářském pětiletém investičním plánu, červen 1948.

84 *Tamtéž*, Návrh usnesení pro ÚPK o státním vodohospodářském plánu, 12.10.1948.

85 *Tamtéž*, s. 2, Návrh usnesení pro ÚPK o státním vodohospodářském plánu, říjen 1948.

86 *Tamtéž*.

dy. Otázky biologické, a tedy vliv hydrotechnických opatření na vegetaci a půdy, prosazoval do programu Antonín Klečka. Ten vystoupil již ve výše zmíněné anketě Masarykovy akademie práce roku 1935 a ve druhé polovině čtyřicátých let se stal hlavním (a v počátcích úspěšným) představitelem sovětizované „mičurinské agrobiologie“ v Československu.⁸⁷

Zahájení prací na státním vodohospodářském plánu představovalo důležitý krok ke zformování státního vodohospodářského systému – tedy k proměně státního teritoria v zásadě v integrovanou, uměle vytvořenou jednotku povodí s definovanou státní hydrologickou a vodohospodářskou bilancí (poměr dostupných zdrojů a potřeb, kalkulovaný za státní jednotku jako celek).⁸⁸ Za tím účelem ale bylo třeba překonat přetrvávající fragmentarizaci řízení správy vod.⁸⁹ Hydrokraté v diskusích při přípravě vodohospodářského zákona⁹⁰ prosazovali soustředění vodního hospodářství do ústředního orgánu – znárodnění „všech vodstev“ si v jejich očích vyžadovalo centralizaci hospodaření s vodami, tak „aby byla zaručena jednotnost v souladu se všemi potřebami společnosti“ – což implicitně znamenalo zřízení orgánu, který by onu jednotnost zajišťoval.⁹¹ Jejich požadavek ovšem do jisté míry odporoval sovětské praxi, neboť na celostátní úrovni tam správa vod zůstávala rozdělena mezi příslušná ministerstva. Požadavek na centralizaci vycházel z obtížné situace, ve které se Československo nacházelo. Jak konstatoval Čestmír Štoll,⁹² hlava české hydrokracie v padesátých letech, „máme jen tu vodu, která na naše

87 Viz OLŠÁKOVÁ, Doubravka: *Věda jde k lidu! Československá společnost pro šíření politických a vědeckých znalostí a popularizace věd v Československu ve 20. století*. Praha, Academia 2014, s. 194–200.

88 Blíže ke koncepci vodohospodářské bilance viz PLAINER, Jaroslav: *Vodohospodářská bilance*. Praha, Státní zemědělské nakladatelství 1977.

89 Hlavní úkoly pětiletky týkající se vodního hospodářství byly stanoveny v rámci priorit stávajících hospodářských odvětví, a v zákoně o pětiletce tak bylo více než třicet roztroušených zmínek souvisejících s vodohospodářstvím – od protierozních opatření typu zalesňování horských úbočí až po úpravu mlynářství či papírenského průmyslu (NA, SÚP I, k. 105, Hlavní zásady pro vodohospodářskou činnost během 5LP [pětiletého plánu]).

90 Za pozornost stojí i sám koncept zákona, kdy vodní zákon byl nahrazen zákonem vodohospodářským, což jasně implikovalo změnu důrazu od vlastnictví směrem k produktivnímu využívání (viz KULT, Arnošt: *Tekoucí (povrchová) voda: Právně-filosofický pohled na rozdílné způsoby vymezování ochrany vody a vodního prostředí*. Praha, Výzkumný ústav vodohospodářský T. G. Masaryka 2010, s. 69–72).

91 *Tamtéž*, f. ÚPV-B, k. 1363, Zásady zákona o hospodaření vodami – řízení dle paragrafu 12 legislativních pravidel. Zásady byly rozeslány k připomínkovému řízení 30.7.1951.

92 Čestmír Štoll (1906–1983), mladší bratr Ladislava Štolla, byl absolventem a později asistentem na ČVUT u Theodora Ježdíka. Po roce 1939 byl krátce zaměstnancem Ředitelství vodních cest a poté Ústředních elektráren. Roku 1948 založil a do roku 1951 vedl projekční kancelář Stavoprojekt. V letech 1951–1953 byl vedoucím vodohospodářské skupiny na ministerstvu stavebního průmyslu (nástupnické organizace vodohospodářského odboru ministerstva veřejných prací), která se pod jeho vedením transformovala v Ústřední správu vodního hospodářství (ÚSVH) (1953–1958). Poté v pozici ministerského náměstka vedl vodohospodářství v rámci ministerstva energetiky a vodního hospodářství (1958–1959). Roku 1960 se vrátil do akademické sféry v pozici profesora ČVUT. Od roku 1945 také působil v Masarykově akademii práce a později v ČSAV. (AAV ČR, f. Čestmír Štoll.)

Slavnostní spuštění vodní elektrárny Štěchovice dne 6. června 1948. Štěchovická vodní nádrž byla vybudována v letech 1938 až 1944 jako druhý stupeň Vltavské kaskády (foto Josef Novák, ČTK)

území spadne“, a „musíme s ní velmi hospodařiti“.⁹³ Zamýšlený centrální úřad měl soustředit nejen veškerý výzkum, plánování, investice a projektování ve vodním hospodářství, ale také řízení výstavby, správu a provoz vodních děl. Dále měl ve spolupráci s ministerstvem zemědělství koordinovat legislativní činnost v oblasti vod a zajistit péči o „kádry a jejich distribuci“.⁹⁴ Když otázka správy vod zůstávala ještě v létě 1952 otevřená a hrozila na jedné straně aplikace decentralizovaného modelu uplatňovaného na celostátní úrovni v Sovětském svazu a na druhé straně podřízení vodohospodářské agendy požadavkům přeměny přírody, a tedy zejména zemědělství, vystoupila skupina předních hydrokratů v čele s Vilibaldem Bezdíčkem

93 NA, f. ÚPV-B, k. 1363, Návrh na organizaci vodního hospodářství v ČSR, 5.9.1951. Podobné i zcela totožné formulace lze nalézt v programových dokumentech z první poloviny 50. let opakovaně.

94 *Tamtéž*. Štoll poukazoval mimo jiné na oddanost českých „hydrokratů“ jejich poslání, když zdůrazňoval, že „pokládají vodohospodářské záležitosti a stavby zcela za své“ (*tamtéž*).

s memorandem, které Štollův argument podepřelo analogií s osmi svazovými republikami SSSR s komplikovanou hydrologickou situací, kde také existovala ústřední správa vod jako samostatné hospodářské odvětví.⁹⁵

Požadavky na centralizaci vycházely do značné míry z kritického hodnocení skutečného vývoje. Budovatelský program první pětiletky (zejména výstavba energetiky, ale i vodovodů) přinesl nárůst vodohospodářských investic o sedm set procent mezi lety 1947 a 1953.⁹⁶ Ve stejné době byly dokončeny hlavní práce na státním vodohospodářském plánu (využívané již při plánování sídlíšť, zásobování Ostravska a Plzeňska vodou a při dalších projektech),⁹⁷ které umožnily sestavovat každoroční státní vodohospodářskou bilanci, tedy celkový plán větších odběrů vody a jejich pokrytí. Navíc znárodňování vodních staveb v důsledku vyústilo ve spontánní utvoření vodního hospodářství jako samostatného sektoru (ovšem řízeného na krajské úrovni bez vyšší koordinace).⁹⁸ To potvrdil Státní úřad plánovací, když vodní hospodářství v plánovacích směrnicích na rok 1953 zařadil jako samostatné odvětví „s řádným plánem výkonů a potřeb“, ovšem zatím bez vlastního rozpočtu, protože postrádalo svůj ústřední orgán.⁹⁹ Významnou roli v prosazování hydrokratických snah o osamostatnění v rámci Státního úřadu plánovacího sehrál Ladislav Mertl, hydrokrat povoláný do tohoto úřadu v době přípravy vodohospodářské komise na jaře 1948.¹⁰⁰

Předmětem sporu tak byla především forma centralizace – na jedné straně stál Štollem vedený ministerský odbor, na druhé pak již explicitní zastánci implementace

95 *Tamtéž*, Memorandum o soustředění a jednotném řízení vodního hospodářství, 7.5.1952. Pod dokument se dále podepsali např. Jan Smetana, Čestmír Štoll a Ladislav Mertl ze Státního plánovacího úřadu.

96 *Tamtéž*, Zpráva ministra stavebního průmyslu o organizaci hospodářsko-výrobních složek vodního hospodářství, 15.7.1953.

97 *Tamtéž*, f. Ústřední správa vodního hospodářství (ÚSVH), k. 48, s. 12 n., Státní vodohospodářský plán, textová část.

98 Krajské vodohospodářské služby (KVS) při krajských národních výborech (KNV) získaly do správy veškeré vodní stavby regionálního významu a k roku 1952 už provozovaly v celém Československu 1765 vodovodů s celkovou roční výrobou vody 315 840 000 m³, 8867 km kanalizačních sítí, 474 jezy, 2512 km regulovaných a splavných toků, 1164 km ochranných hrází, 81 čisticích stanic a 29 přehrad s objemem 27 milionů m³. Ovšem nedostatek koordinace mezi jednotlivými KNV a nemožnost operativních přesunů prostředků měly za následek omezení soustavnosti výstavby vodních děl a vysokou míru rozestavěnosti. Tato „nadměrná rozestavěnost“ ve výsledku znamenala, že poté co řízení převzal Ústav správy vodního hospodářství, muselo být 249 již započatých staveb s prostavěnými náklady ve výši 382 milionů Kč zastaveno a v dalších se pokračovalo v podfinancovaném režimu. (*Tamtéž*, f. ÚPV-B, k. 1882, Informace pro s. předsedu vlády: Decentralizace činnosti ÚSVH, 15.5.1956.)

99 *Tamtéž*, k. 1363, Zpráva ministra stavebního průmyslu o organizaci hospodářsko-výrobních složek vodního hospodářství, 15.7.1953.

100 Ladislav Mertl již na podzim 1949 předložil návrh na společné schválení vodohospodářských investic vycházejících z plánů jednotlivých ministerstev. K vyčlenění odboru v rámci SÚP ovšem došlo po roce 1952. (*Tamtéž*, f. SÚP II, k. 387, Souhrnný plán vodohospodářských zařízení, 15.12.1949.)

stalinského plánu přeměny přírody, reprezentovaní po uvěznění Josefa Smrkovského (v souvislosti s procesem proti Rudolfu Slánskému)¹⁰¹ zejména Karlem Růžičkou,¹⁰² kariérním hydrokratem s doktorátem z biologických věd. Hlavní platformou rozvíjení stalinského plánu v Československu se stal Vládní výbor pro zvelebení zemědělství, vodního a lesního hospodářství (ZVL), fungující v letech 1952 až 1961, jehož primárním cílem bylo v koordinaci těchto tří odvětví zajistit omezení škod na krajině (vyplývajících právě z nedostatku jejich dosavadní spolupráce) a připravit zákon na ochranu „československé krajiny a životního prostředí člověka“.¹⁰³

Čeští hydrokraté vedení Štollem a Smetanou ovšem zaujímal rezervovaný (byť nikoliv odmítavý) postoj k sovětské koncepci inkluzivního vodního hospodářství.¹⁰⁴ Přijímali sice argument, že „úprava vodstva je stěžejním úkolem přeměny přírody“, a sdíleli obecné cíle programu přeměny přírody, považovali ovšem navrhované „lesotechnické“ a „agrotechnické“ prostředky ke změně přírody (Viljamsova travoplní soustava, větrolamy, lesní pásy, zalesnění rozvodí atd.) za druhotné a zpochybňovali jejich účinnost.¹⁰⁵ Hlavním cílem české vodohospodářské mise zůstávalo zajistit „úplné vyrovnaní vodnosti“, především s využitím „radikálních prostředků hydrotechnických“, tedy zejména akumulace vod.¹⁰⁶ I proto hydrokraté nadšeně přijali a aktivně prosazovali sovětský koncept velikých staveb komunismu, které tvořily integrální součást stalinského plánu¹⁰⁷ – komplexních, multifunkčních děl prezentovaných jako nevyhnutelné podmínky hospodářské a sociální modernizace. Sami se zasloužili o šíření a vydávání sovětských propagačních reportáží,¹⁰⁸ ale také

101 K tomu viz např. KAPLAN, Karel: *StB o sobě: Výpověď vyšetřovatele Bohumila Doubka*. Praha, Úřad dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu Policie ČR 2002.

102 Karel Růžička (1904–???) byl dlouholetým zaměstnancem Zemského národního výboru (resp. Zemského úřadu) v Praze, předsedou pražského oddělení vodohospodářské kanceláře ministerstva techniky, zodpovědné za zpracování SVP v povodí Labe (1949–1951), tajemníkem Vládního výboru pro zvelebení zemědělství, vodního a lesního hospodářství (1951–1959) a členem Komise vodního hospodářství ČSAV (1958–1963). V 50. letech přednášel vodní hospodářství na ČVUT a vydal vlivnou učebnici, která interpretovala vodní hospodářství v širším kontextu historických a přírodních vztahů. Po roce 1966 pracoval v nižších funkcích na Ředitelství vodních toků, kam jej přijal jeho bývalý žák Oldřich Vitha, poté co byl jako nepohodlný postupně po roce 1960 odstraněn z vyšších funkcí (dle jeho slov kvůli sporu s Čestmírem Štollem, který mu vytýkal mj. „sklony k práci historicky popisné a reportérské“). (AAV ČR, f. Čestmír Štoll, k. 1.)

103 RŮŽIČKA, Karel: ZVL – první akce na ochranu krajiny na světě. In: *Vodní hospodářství*, roč. 8, č. 3 (1959), s. 137 n.

104 Jan Novotný ještě roku 1948 hovořil o těchto tezí jako zcela neprokazatelných, ačkoli jak Klír, tak Bartovský předtím do určité míry připouštěli roli vegetačního pokryvu v úpravě klimatu a retenční funkce krajiny (NOVOTNÝ, J.: *Hydrologie základem vodního hospodářství* – viz pozn. 57).

105 Viz SMETANA, Jan: *Úprava vodstva v lidově demokratickém Československu a její vnitřní a mezinárodní význam*. Praha, Československá akademie věd 1954, s. 4 n.

106 Tak například Labe mělo mít místo extrémů (v Hřensku minima 40 m³/s, při povodni roku 1890 až 4000 m³/s) stálý vyrovnaný odtok 300 m³/s (*tamtéž*).

107 Viz GESTWA, K.: *Die Stalinschen Grossbauten des Kommunismus* (viz pozn. 11).

108 Viz VITHA, Oldřich: *Veliký boj sovětského lidu – stavby komunismu*. Praha, Svět sovětů 1952; KOVDA, Viktor Abramovič – STUČHLÍK, Zdeněk – JANKOVSKÝ, Jaroslav: *Velké stavby*

o reartikulaci a popularizaci české vodohospodářské mise v kontextu sovětských symbolických staveb, což navíc odpovídalo zadání prvního pětiletého plánu a jeho soustředění na hydroenergetiku. Ladislav Votruba (stejně jako Čestmír Štoll předválečný doktorand hlavního propagátora hydroenergetických víceúčelových staveb Theodora Ježdíka na ČVUT)¹⁰⁹ tak prezentoval v zásadě veškeré větší vodohospodářské stavby započaté v průběhu první Gottwaldovy pětiletky jako „naše velké vodní stavby socialismu“: vedle Vážské kaskády (kanálové soustavy hydrocentrál, Orava) a Vltavské kaskády (Lipno, Orlik, Slapy) mezi ně zahrnul také plánované vodní dílo na Dunaji, přehrady Dobšiná, Vír a Křižanovice a dále vodárenské nádrže Klíčava, Fláje a Králov, Kružberk, Žermanice a Belanka.¹¹⁰

Tento rozpor se přenesl i na akademickou půdu – na podporu plánování velkých staveb také vznikla Komise pro pomoc velkým stavbám socialismu pod vedením Jana Smetany, částečně navazující (personálně, institucionálně i agendou) na Komisi vodního hospodářství Masarykovy akademie práce.¹¹¹ Na rozdíl od Masarykovy akademie práce však v rámci ČSAV došlo k rozdělení vodohospodářské agendy – vodohospodářská komise se soustředila zejména na hydrotechnické otázky (posléze byla přiřazena ke kolegiu energetiky), zatímco problémy ochrany přírodního prostředí řešil Geobotanický ústav a zemědělská agenda přešla na Československou zemědělskou akademii věd (ČSZAV). V důsledku tak Komise vodního hospodářství ČSAV oproti své předchůdkyni ztratila pozici platformy pro řešení „sporných otázek technicko-ekonomických a ekologických“.¹¹²

Nakonec hydrotechnická koncepce vodohospodářské mise slavila úspěch, když k 12. lednu 1954 v intencích Štollova návrhu došlo k utvoření centrálního úřadu – Ústřední správy vodního hospodářství (ÚSVH), v jejímž čele sám stanul. Na Slovensku byla už na podzim 1953 zřízena Správa vodního hospodářství (SVH), která zahájila svou činnost na počátku roku 1954.¹¹³ Tyto dvě instituce koncentrovaly ve své gesci veškerou vodohospodářskou správu, tak jak o to usilovaly předchozí generace hydrokratů. V celém resortu Ústřední správy vodního hospodářství pracovalo na sedmadvacet tisíc zaměstnanců, včetně příslušných oddělení krajských

komunismu a jejich národohospodářský význam. Praha, Svoboda 1952.

109 Ladislav Votruba (1914–2002) absolvoval ČVUT, kde se stal asistentem u Theodora Ježdíka. V období protektorátu byl zaměstnán na Ředitelství vodních cest. Po válce se vrátil na ČVUT, kde získal profesuru a stal se vůdčí postavou katedry hydrotechniky na fakultě stavební. Byl aktivní již v poválečné Komisi vodního hospodářství Masarykovy akademie práce, později i ve stejné komisi ČSAV. (BROŽA, Vojtěch a kol.: *Prof. Ing. Dr. Ladislav Votruba, DrSc. (1914–2002)*. Praha, ČVUT 2014.)

110 Viz VOTRUBA, Ladislav: *Naše velké vodní stavby socialismu*. Praha, Nakladatelství ČSAV 1954.

111 AAV ČR, f. Komise vodního hospodářství ČSAV, k. 3, Předběžné porady o ustavení Komise pro pomoc velkým stavbám socialismu, prosinec 1952 – červen 1953.

112 Takto retrospektivně hodnotil působení KVH ČSAV právě Ladislav Votruba (VOTRUBA, Ladislav: *Tradice ochrany přírody v práci našich techniků*. In: *Dějiny věd a techniky*, roč. 23, č. 6 (1993), s. 147–163).

113 Ostatně z 247 plánovaných zaměstnanců jich 60 mělo být teprve přijato a ze zbývajících 187 bylo 109 Štollových podřízených z ministerstva stavebního průmyslu (NA, f. ÚPV-B, k. 1363, Statut ÚSVH a SVH na Slovensku: Přípomínkové řízení, 7.1.1954).

Vodní dílo Slapy bylo vybudováno jako součást Vltavské kaskády v letech 1949 až 1955. Jeho smysl se potvrdil ještě před dokončením v červenci 1954, kdy přehrada zachránila Prahu před povodní (foto Leoš Nebor, ČTK)

národních výborů. Přímo v pražské centrále ÚSVH bylo zaměstnáno 278 osob, v ústředí SVH na Slovensku 116 osob.¹¹⁴ Mimo obě správy zůstávaly zatím jen vod-

¹¹⁴ Samozřejmě sem patřili i odborníci z institucí podřízených ÚSVH: výzkumníci z Výzkumného ústavu vodohospodářského (bývalého Státního ústavu hospodářského) v Praze, s laboratorii v Brně a pobočkou v Bratislavě, dále zaměstnanci Hydrometeorologického ústavu a projektanti z nově zřízených státních projekčních kanceláří vodních staveb Hydroprojektu (povrchové vody a stavby na tocích) a Vodoprojektu (vodovody a kanalizace), které byly ustaveny podle sovětských vzorů. Spadali sem také pracovníci „hospodářsko-výrobních organizací“ – bývalých krajských vodních správ (KVS), konkrétně osmi správ povodí (Správy vodních toků a meliorací), zajišťujících provoz vodních děl a melioračních staveb, které ÚSVH převzala od zrušených vodních družstev (dle dohody s ministerstvem zemědělství měly být postupně předány jednotným zemědělským družstvům, s výjimkou meliorační kostry), a krajských správ zásobování vodou a kanalizace (ZVAK), obstarávajících také

ní elektrárny, připravovalo se ovšem jejich převzetí do gesce ÚSVH po převedení dostatečného počtu expertů z ministerstva energetiky.¹¹⁵ Centralizace se odrazila i na úrovni výzkumu, když se Státní ústav hydrologický proměnil na Výzkumný ústav vodohospodářský a v letech 1952 až 1958 do něj byl integrován i výzkum hydromeliorací.¹¹⁶ Pozice Karla Růžičky (stejně jako celého Vládního výboru pro zvelebení zemědělství, vodního a lesního hospodářství) zůstala v rámci praktického plánování a řízení vod po celá padesátá léta marginální; nejen hydrokraté, ale také ministerstvo zemědělství totiž považovalo činnost tohoto výboru za neefektivní, snad kvůli malé účinnosti, jež plynula z dlouhodobé realizace jeho agendy.¹¹⁷ Důležitou roli zde sehrál jednoznačně produktivisticky formulovaný program pětiletky, jehož splnění vyžadovalo rychlou a efektivní realizaci víceúčelových vodních staveb (velkých přehrad): prioritu mělo zajištění dostatku vody pro včasné plnění plánů zemědělství a průmyslu, na dalších místech důležitosti bylo přispění k vyváženému vývoji oblastí a zvýšení životní úrovně pracujících.¹¹⁸ Zatímco se forma řízení vodního hospodářství teprve ustanovovala, program výstavby víceúčelových přehrad se stal již od počátku součástí oficiální státní politiky a v důsledku přispěl k centralizaci v gesci hydrokratů z bývalého ministerstva techniky.¹¹⁹

Výsledný systém řízení vod představoval v zásadě dvojí extrém – po vertikální ose šlo o absolutní centralizaci správy, po horizontální o aplikaci maximálně inkuzivního pojetí vodního hospodářství, které kontrolovalo v zásadě celý „oběh vody“. Schválení konečného znění státního vodohospodářského plánu v lednu 1954 pak jasně stanovilo cíle socialistické vodohospodářské mise, vázané na optimistické vize neomezeného růstu socialistického hospodářství. Výsledná kalkulace konstatovala, že z 91 miliardy 970 milionů metrů krychlových „atmosférické vody“ zůstává vodohospodářům potenciálně k dispozici – po odečtení výparu, průsaku a potřeb živočišstva a rostlinstva – v průměrném roce 28 miliard 370 milionů metrů krychlových povrchového odtoku (tj. jednatřicet procent). Toto množství ovšem muselo být nejdříve zachyceno, což měla zajistit výstavba 277 úrodních nádrží, které by spolu se čtrnácti rozestavěnými a třiceti šesti vybudovanými zvýšily celkový objem zadržované vody na 9608 milionů metrů krychlových (tedy jednu třetinu ročního odtoku). Navrhované využití reflektovalo celospolečenské priority a snahu

provoz čistíren odpadních vod. Investorskou činnost, s výjimkou drobnějších staveb, mělo na starost Vodohospodářské rozvojové a investiční středisko (VRIS) v Praze, s pobočkami dle hlavních povodí v Ostravě, Brně a Bratislavě. (*Tamtéž*, k. 1882, Informace pro s. předsedu vlády: Decentralizace činnosti ÚSVH, 15.5.1956.)

115 *Tamtéž*.

116 Viz JIROUŠEK, Josef: Organizace a poslání vodohospodářského výzkumu. In: *Vodní hospodářství*, roč. 9, č. 7 (1959), s. 289–292.

117 NA, f. SÚP II, k. 387, Dobrozdání zemědělského odboru SÚP k pokračování ZVL, 7.10.1958.

118 Viz GORENČÍK, J.: Slapská přehrada – asociálnost jedné velké stavby socialismu, s. 74 n. (viz pozn. 14).

119 Tento program byl do značné míry připraven již na počátku roku 1949 – během tří pětiletok mělo v Československu vzniknout třicet větších hydrocentrál (NA, f. SÚP II, k. 385, Využití vodní energie: Dlouhodobý investiční program 1949–1963. Ministerstvo techniky, březen 1949).

Schematická mapa velkých vodních děl v Československu z padesátých let minulého století. Přesná doba vzniku a účel mapy nejsou jasné, patrně se jedná o reprezentační dokument Ústřední správy vodního hospodářství nebo Hydroprojektu (Archiv Akademie věd ČR, fond Komise vodního hospodářství ČSAV)

hydrokratů o zajištění potřeb rozvoje socialistické společnosti: výrazně se měla rozšířit síť vodovodů (ze stávajících čtyřiceti procent na devadesát šest procent populace) a stok. Počet průmyslových čistíren měl vzrůst z 1087 na 1615. Efektivně využitelný hydroenergetický potenciál byl stanoven na 3735 megawattů instalovaného výkonu a 9653 gigawatthodin průměrné roční výroby, tedy na 57,8 procent celkové teoreticky využitelné výroby (stávající kapacita nedosahovala ani pěti set megawattů a 1607 gigawatthodin, tedy ani desetiny celkového potenciálu).¹²⁰

Podobně jako Janu Smetanovi se autorům státního vodohospodářského plánu nezdálo možné „za současného stavu výzkumu“ zvýšit objem ovladatelného odtoku „biologickou úpravou krajiny“. Přesto poněkud paradoxně vedle technických opatření text plánu poukazoval na její nutnost – konkrétně na zajištění retenční funkce krajiny prostřednictvím správného poměru lesů a zemědělských půd, vhodného rozmístění lesů v povodí a jejich správné druhové skladby, a také zavedením takového způsobu hospodaření na zemědělské půdě, který by garantoval zajištění

¹²⁰ *Tamtéž*, f. ÚSVH, k. 48, s. 172–178, Státní vodohospodářský plán, textová část.

optimálních „vsakovacích“ poměrů.¹²¹ Ovšem z velké části zůstávala navrhovaná opatření pouze na papíře – připomeňme například záměr vytvořit systém ochrany vodohospodářsky významných oblastí (zdrojů akumulace vod), který skončil u vyhlášení Beskyd jako zdrojové oblasti pro Ostravsko (včetně plánu zalesňování apod.) roku 1953 a znovu byl obnoven až po roce 1970.¹²²

Státní vodohospodářský plán v sobě nesl mnohé negativní aspekty modernistické vodohospodářské mise. Typickým příkladem může být stanovení minimálního průtoku, který měl být dodržen za všech okolností a zajišťovat rovnoměrný vývoj vodního hospodářství na všech tocích „z hlediska hygieny a obecného užívání vody“.¹²³ V důsledku šlo ale o typický příklad nepřiliš citlivého centralistického přístupu, který nereflektoval lokální specifika ani různé kategorie toků.¹²⁴ Technooptimismus autorů ilustruje konstatování, že „dnešní závlahy nevykazují nedostatky vody ... protože byly ... prováděny jen v takovém rozsahu, pro jaký byla voda v toku k dispozici“ – toto množství se samozřejmě mělo změnit výstavbou nových akumulčních nádrží.¹²⁵ Technokratické tendence se také projevíly v preferované koncepci „úspor z rozsahu“, kterou umožnilo zavedení centrálního řízení a sjednocení vodních práv v rukou státu. Namísto drobných lokálních vodohospodářských řešení tak měly vznikat ekonomicky efektivnější, ovšem investičně náročnější stavby. Příkladem mohou být regionální skupinové vodovody pro více obcí na úkor menších lokálních zdrojů. Podobně namísto značného počtu menších hydroenergetických děl (k roku 1950 jich bylo na území dnešní České republiky 6713) měly napříště vznikat větší (z národohospodářského hlediska efektivnější) vodní elektrárny, a to i na úkor již existujících děl. Tento trend započal již ve třicátých letech, státní vodohospodářský plán však znamenal jeho výraznou akceleraci.¹²⁶

121 V průběhu příštích třiceti let tak mělo být mimo jiné zalesněno 444 290 ha půdy (lesnatost se tím měla zvýšit z 32 procent na 35 procent) a porostní skladba měla být upravena na 60 procentech lesní půdy. Zemědělská půda měla být chráněna proti erozi zatravňováním a zalesňováním svahů se sklonem větším než patnáct stupňů a vysazováním lesních pásů či zavedením travopoložního systému. K zachycení vody měly sloužit také rybníky, jejichž plocha měla vzrůst o 37,1 procento a objem o 72 procenta. Nově měla být zavlažována půda na ploše 1 576 830 ha (oproti stávající ploše 28 300 ha) a odvodňované plochy se měly zvýšit ze 799 870 ha na 1 293 030 ha (tedy o 62 procent). (*Tamtéž.*)

122 Viz PLECHÁČ, Václav: *Vodní hospodářství na území České Republiky, jeho vývoj a možné perspektivy*. Praha, EVAN 1999, s. 149.

123 NA, f. ŠÚP II, k. 384, Syllabus III. části SVP – bilance, rozeslaný vodohospodářským odborem MSP [ministerstva stavebního průmyslu] v březnu 1953.

124 Minimální průtok byl stanoven jako průtok dosažený po 365 dní v průměrném roce v období let 1931–1941. To se později ukázalo jako nedosažitelné, zejména na menších tocích bez akumulčních nádrží, kde bylo velmi často nutné povolovat výjimky. Nicméně na větších tocích se pravidlo osvědčilo. (Viz PLAINER, J.: *Vodohospodářská bilance*, s. 55 – viz pozn. 88.)

125 NA, f. ÚSVH, k. 48, s. 179, Státní vodohospodářský plán, textová část.

126 *Tamtéž*, s. 111–129.

Rozdělení investic do vodního hospodářství dle návrhu Ústřední správy vodního hospodářství na období 1955–1960 (nahore) a ve skutečnosti v letech 1947–1962.¹²⁷

¹²⁷ Zdroj: NA, f. 1261/0/11 (Politické byro ÚV KSČ 1954–1962), svazek (sv.) 340, archivní jednotka (arch. j.) 431, bod 5 – Hlavní úkoly vodního hospodářství při zabezpečování rozvoje NH [národního hospodářství] v ČSSR a zvyšování životní úrovně lidu, 28.2.1962.

Transformaci řízení vodního hospodářství pak završila publikace nového vodního zákona, která jasně definovala roli státního vodohospodářského plánu a Ústřední správy vodního hospodářství a potvrzovala „zveřejnění“ všech vod. Formální funkce SVP, který měl plnit roli „nástroje pořádku a kázně v ovládnutí a využívání vodstva“, ¹²⁸ tak byla přesně podle předpokladů dvojí – na jedné straně se tento plán stal východiskem pro konkrétní vodohospodářská opatření zařazená do ročních a pětiletých plánů ÚSVH, ale zároveň (a možná především) představoval plán směrný, který sloužil k „usměrnění“ plánů a investičních návrhů jiných odvětví. Ústřední správa vodního hospodářství přitom byla pověřena kontrolou kompatibility všech plánovaných vodních odběrů a projektů s celou takto definovanou státní vodní infrastrukturou. ¹²⁹

Hydrokraté pod vedením Čestmíra Štolla v čele Ústřední správy vodního hospodářství, Jana Smetany ve funkci předsedy oborové komise v Československé akademii věd a Ladislava Mertla ve Státním úřadu plánovacím tak v padesátých letech získali prostor, aby prosadili realizaci své verze vodohospodářské mise – samostatný ústřední úřad, plán a rozpočet spolu se „zveřejněním“ vod a zestátněním vodních staveb vytvořily ideální podmínky pro její praktické naplnění. Cíle a ambice hydrokratů ovšem byly kompromitovány nároky jednotlivých hospodářských odvětví a rozpočtovými škrty. To mělo zásadní důsledky pro proklamovanou soustavnost rozvoje vodního hospodářství. Dlouhodobý plán Ústřední správy vodního hospodářství vycházel přímo ze státního vodohospodářského plánu (z metodických pokynů, schválených vládou současně se SVP v lednu 1954), s cílem naplnit během patnácti let základní úkoly směřující k vyrovnání (ovládnutí) vodního odtoku na území Československa. Reflexe politických priorit již zde byla jasně patrná – zatímco některé cíle byly oproti celkovému třicetiletému programu státního vodohospodářského plánu úměrně sníženy (podíl populace zásobované vodovody tak měl vzrůst pouze na 51 procento oproti původně předpokládaným 96 procentům), jiné záměry byly redukovány méně (roční výkon 7000 oproti zamýšleným 9653 gigawatthodinám nebo objem zadržované vody 5831 oproti 9608 milionům metrů krychlových) a další ukazatele zůstávaly dokonce na původní úrovni (typicky zajištění vody pro průmysl). Teprve

128 NA, f. Ústřední správa vodního hospodářství, k. 48, s. 14, Státní vodohospodářský plán, textová část.

129 Podle vodního zákona, příznačně pojmenovaného „zákon pro vodní hospodářství“, vykonávala ÚSVH zejména tyto úkoly: 1. Správa vodních zdrojů a hospodaření s vodou; 2. Plánování ve vodním hospodářství; 3. Distribuce vody pro všechny hospodářské sektory (dodávky až ke spotřebiteli); 4. Řízení přípravy a výstavby vodohospodářských investic; 5. Správa, provoz a udržování vodohospodářských děl a zařízení s výjimkou vodních elektráren; 6. Péče o vodohospodářské meliorace; 7. Péče o čistotu toků z vodohospodářského hlediska; 8. Péče o úpravy toků, pokud přesahují rámce lesnicko-technických meliorací; 9. Péče o splavnost vodních toků a budování vodních cest; 10. Výzkum a technický rozvoj ve vodním hospodářství; 11. Řízení komplexní projektové služby pro projektování vodohospodářských děl a zařízení; 12. Péče o vodohospodářské kádry. (Viz Zákon o vodním hospodářství, č. 11/1955 Sb.)

postupně se měl přesunout důraz od prioritních hydroenergetických a akumulačních staveb pro potřeby průmyslu směrem k zemědělství a melioracím.¹³⁰

V obdobných intencích pak vznikl i pětiletý plán rozvoje vodního hospodářství na roky 1956 až 1960, který navíc musel respektovat vysokou míru rozestavěnosti, zejména velkých vodních staveb, a deklarované plánované potřeby dalších hospodářských sektorů, především energetiky.¹³¹ Poté co byl rozpočet Ústřední správy vodního hospodářství na počátku roku 1955 zkrácen, se navíc ukázalo, že „nejnutnější požadavky energetiky představují 51,6 %“ a „zásobování sídlišť a vodní zdroje 25,3 %“ rozpočtu, takže na ostatní stavby (meliorace, čistírny, vodovody, kanalizace, protipovodňovou ochranu, čističky atd.) zbývalo jen pětadvacet procent prostředků. Dvanáct rozestavěných víceúčelových velkých vodních děl¹³² mělo přitom v letech 1956 až 1960 „spolknout“ asi čtyřiašedesát procent všech investičních prostředků.¹³³ Při osekávání rozpočtu se totiž všichni aktéři shodli, že by nebylo vhodné „snižovat soustředění investičních prostředků u akcí s rozhodujícím významem“ pro „zajištění výroby“.¹³⁴

Navzdory tezí státního vodohospodářského plánu se tak v konečném důsledku naplnila obava vyjádřená v diskusích o zřízení ÚSVH zástupci ministerstva zemědělství, které centralizaci řízení vodního hospodářství od počátku vnímalo jako „postupné oklešťování vlivu ministerstva zemědělství“ a „okupování vody resortem stavebního průmyslu“.¹³⁵ Zásadním a palčivě pocítovaným důsledkem tohoto vývoje bylo zejména rychle rostoucí znečištění toků, které se na přelomu padesátých a šedesátých let stalo „základním problémem vodního hospodářství“.¹³⁶

130 NA, f. ÚSVH, k. 48, Zásady pro další plánovité řízení vodního hospodářství, schválené usnesením vlády Republiky československé ze dne 8.1.1954.

131 Plán počítal s růstem výroby hydroenergetiky o 37 procent v této pětiletce a o 77 procent do roku 1963, s růstem akumulačních prostor o 51 procento a o 138 procent do roku 1963, s napojením na vodovody pro 47,6 procent obyvatel (*tamtéž*, f. SÚP II, k. 385, Směrnice pro vypracování návrhu perspektivního plánu rozvoje vodního hospodářství v letech 1956–1960: Příloha III návrhu usnesení PB [politbyra] ÚV KSČ z 24.9.1955 o perspektivním rozvoji vodního hospodářství).

132 Konkrétně šlo o projekty energetických (víceúčelových) vodních nádrží Orlík, Kamýk na Vltavě, Nosice, Madunice a Krpeřany na Váhu a Mostiště na Oslavě. Primárně pro zásobování vodou měly sloužit nádrže Těrlicko (Stonava – Karviná, Ostravsko), Hracholusky (Mže – Plzeň), Křímov (Křimovský potok – Severočeská uhelná pánev), Fláje (Flájský potok – Severočeská uhelná pánev) a Kružberský přivaděč. Kromě toho byla plánována energetická díla na Dunaji. Některé projekty ale byly v této době také zastaveny, jako např. energetická díla Dívčí Kámen na Vltavě a Sv. Mara či vodárenské nádrže Nové Mlýny a Šance. (*Tamtéž*, Směrnice vodního hospodářství pro období 1956–1960, 10.2.1955.)

133 *Tamtéž*, s. 4.

134 *Tamtéž*, Přehled rozporů v návrhu směrnic perspektivního rozvoje vodního hospodářství pro léta 1956–1960.

135 *Tamtéž*, f. ÚPV-B, k. 1363, dopis ministra zemědělství Jana Nepomuckého ministru stavebního průmyslu Emanuela Šlechtovi a náměstkovi předsedy vlády Jindřichu Uhrovi z 29.5.1953.

136 *Tamtéž*, f. 1261/0/11, sv. 340, arch. j. 431, bod 5, s. 2, Hlavní úkoly vodního hospodářství při zabezpečování rozvoje NH v ČSSR a zvyšování životní úrovně lidu, 28.2.1962.

Návštěva předsedy Nejvyššího sovětu SSSR Leonida Iljiče Brežněva spolu s československým prezidentem a prvním tajemníkem Ústředního výboru KSČ Antonínem Novotným 18. května 1961 na Orlické přehradě symbolicky vyzdvihla význam vodních staveb v hospodářství socialistického státu. Vodní nádrž Orlík se jako součást Vltavské kaskády začala stavět v roce 1954 a dokončena byla v prosinci 1961 (foto Jiří Rublič, ČTK)

Zde můžeme spatřovat počátky korozí vodohospodářské mise v českém kontextu. V důsledku reorganizace státní správy po roce 1956 a v kontextu kritiky přílišného centralismu sovětského modelu řízení¹³⁷ nastala ve druhé polovině padesátých let decentralizace vodního hospodářství a postupně bylo opuštěno značně inkluzivní pojetí vodního hospodářství, které si v intencích státního vodohospodářského plánu nárokovalo a v rukou Ústřední správy vodního hospodářství integrovalo prakticky veškeré vodstvo v Česku. Převod vodovodů a kanalizací zpět na krajskou a okresní úroveň a přiřazení zbytku ÚSVH jako vodohospodářského odboru nejprve k ministerstvu energetiky (1958–1960) a posléze k ministerstvu zemědělství (1960–1965) s sebou přineslo významnou ztrátu pravomocí hydrokratů a opětnou fragmentarizaci

¹³⁷ Viz PRŮCHA, V. a kol.: *Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918–1992*, sv. 2, s. 378 n. (viz pozn. 16).

správy toků prakticky na úrovni třicátých let – tedy s rozdělením mezi lesnické, zemědělské a vodohospodářské organizace.¹³⁸

Ačkoliv v následujících letech došlo k opětovné centralizaci řízení a obnovení Ústřední správy vodního hospodářství, stalo se tak již na jiném půdorysu. V rámci programu výstavby vyspělé socialistické společnosti, vyhlášeného na dvanáctém sjezdu KSČ roku 1962, bylo vodní hospodářství reorganizováno a integrováno do technokratického systému řízení společnosti ve formě sice specifického, nicméně zákonům ekonomického řízení jednoznačně podřízeného hospodářského odvětví výroby vody.¹³⁹ Důraz se tak přesunul od misijní formulace cílů směrem k provozním otázkám a imperativ akumulace nahradila koncepce vodohospodářských soustav, zaměřená spíše na distribuci než na zachycování a efektivní využití každé kapky vody. Jak konstatoval jeden z hlavních aktérů ekonomizace vodního hospodářství v šedesátých letech Juraj Mihál, redukce vodohospodářské mise na běžné hospodářské odvětví narážela na iluzi, které podlehl mnozí „entuziastickí vodohospodáři, pre ktorých výkon vodohospodárskych činností sa pod vplyvom profesionálnej tradície stával nielen životnou náplňou, ale priam životným poslaním“.¹⁴⁰

Závěrem

Česká vodohospodářská mise představovala modernizační projekt aspirující na komplexní ovládnutí vody jako klíčového přírodního zdroje a základu modernizace společnosti. Z hlediska periodizace a základních idejí se český příklad nijak výrazně nevymyká standardnímu průběhu modernizačního procesu v oblasti vodního hospodářství.¹⁴¹ Představuje tak typický příklad aplikace tezí industriální modernity, s počátky na sklonku 19. století, vrcholem po druhé světové válce a následnou krizí, charakterizovanou nástupem reflexivní modernity, která přišla s kritikou modernizačních tezí o možnostech vědy a techniky kontrolovat přírodní procesy.¹⁴² Dominantní diskurz o vodě jako produktivním přírodním zdroji (případně nebezpečném živlu), který má být podmaněn a efektivně využit na základě celospolečenských potřeb, definovaných zejména v produktivistickém smyslu (množství pitné vody, průmyslové vody, závlah či megawattů), zůstával v Československu

138 Roku 1958 došlo k delimitaci vodohospodářských meliorací a správy toků s povodím menším než 150 kilometrů čtverečních na ministerstvo zemědělství (viz ŠEMBERA, Jiří: *Systém řízení vodního hospodářství*. Praha, Státní zemědělské nakladatelství 1979, s. 91).

139 *Tamtéž*.

140 MIHÁL, Juraj: *Teoreticko-ekonomické aspekty zneškodňovania odpadných vôd*. Bratislava, Výskumný ústav vodného hospodárstva 1975, s. 13.

141 Srv. ALLAN, John Anthony: IWRM: The New Sanctioned Discourse? In: MOLLINGA, Peter P. – DIXIT, Ajaya – ATHUKORALA, Kusum (ed.): *Integrated Water Resources Management: Global Theory, Emerging Practice, and Local Needs*. New Delhi – Thousand Oaks (California), Sage 2006, s. 36–63.

142 VIZ BECK, Ulrich: From industrial to risk society. In: *Theory, Culture & Society*, roč. 9, č. 1 (1992), s. 97–123.

Z hlediska formování státního vodohospodářského systému bylo klíčovým problémem zajištění zdrojů pro oblasti, kde převyšovala poptávka po vodě její nabídku (a často i kapacitu místních vodních zdrojů). Mapka znázorňuje tyto tzv. pasivní oblasti, jak se vyprofilovaly v důsledku socialistické industrializace padesátých let (Národní archiv, fond KSČ – Ústřední výbor 1945–1989, Zpráva o perspektivním rozvoji vodního hospodářství a zabezpečení jeho souladu s potřebami budování vyspělé socialistické společnosti, Praha 1965)

stabilní bez ohledu na politické změny, stejně jako v západní Evropě, kde se stal také základem poválečné vodohospodářské politiky. V zásadě jakékoliv problémy s dostupností vody měly být řešeny primárně výstavbou dalších akumulačních zařízení a transfery vody na stále delší vzdálenosti.¹⁴³ Cíle české vodohospodářské mise se nikdy výrazně neodklonily od evropského modelu, který vycházel z prolnutí hydrokratických vizí a budování (národního) státu – v zásadě tak probíhalo formování státního teritoria jako *sui generis* umělé jednotky povodí, s ambicí plně kontrolovat oběh vody.¹⁴⁴

Určitým specifickým, byť spíše v otázce kvantity než kvality, se tak zdá být období padesátých let, kdy čeští hydrokraté získali příležitost naplnit své vize ve výrazně vyšší míře, než tomu bylo na západ od našich hranic.¹⁴⁵ Ostatně i vnitřní periodizace vývoje české vodohospodářské mise plně koresponduje s vývojem v západní Evropě – hlavním bodem obratu byl jednoznačný poválečný příklon k takzvanému hydroenergetickému

143 Viz citovaná díla Sary B. Pritchardové, Corneliše Diska, Christofa Maucha a Thomase Zellera či Erika Swyngedouwa.

144 V českém prostředí tento přístup přetrvával až do 70. let, ovšem již v kontextu rodící se environmentální kritiky vodohospodářské mise (viz *Směrný vodohospodářský plán České socialistické republiky*. Praha, Státní zemědělské nakladatelství 1976, s. 12).

145 Viz JOSEPHSON, P. R.: *Industrialized Nature* (viz pozn. 11).

paradigmatu, charakterizovaný výstavbou víceúčelových vodních děl.¹⁴⁶ Kontinuita s meziválečným vývojem, nejlépe zosobněná postavou Jana Smetany,¹⁴⁷ pak hydrokratům umožnila do jisté míry vyhnout se podřízení vodohospodářské mise širším procesům plánování socialistické společnosti, jak je reprezentoval plán přeměny přírody. Ovšem i během tohoto období čelilo naplňování české vodohospodářské mise standardní opozici v podobě zemědělské byrokracie, která se do jisté míry promítla do konfliktu mezi hydrokraty z ministerstva stavebního průmyslu na jedné straně a zastánci sovětské vize přeměny přírody a také nároků a zájmů dalších hospodářských resortů na straně druhé.

Státní socialismus přinesl hydrokratům prostor pro implementaci jejich vizí do značné míry i proto, že byly prezentovány jako ryze technická řešení a že politické konsekvence jejich realizace do značné míry souzněly s oficiální státní ideologií – podobně jako tomu bylo již v období protektorátu. Konstrukce nedostatku vody, ať již vycházela z její fyzické nedostupnosti (1934, 1947), z jejího znečištění (padesátá a šedesátá léta), či byla formulovaná na základě (v podstatě vždy nepřesných) odhadů budoucích potřeb (protektorátní plán, padesátá léta), byla v rámci státního socialismu pouze umocněna nároky plánované přeměny přírody jako předpokladu celospolečenské transformace. Hydrokraté v principu usilovali jednak o harmonizaci v zajišťování nároků na potřebu vody prostřednictvím výstavby technických infrastruktur, jednak o ochranu a rozvoj vodních zdrojů. V důsledku ale od čtyřicátých let výstavba infrastruktur pro výrobu vody dostávala jednoznačně přednost před její ochranou, zejména s odkazem na hrozbu nedostatku. Ostatně i ochrana zdrojů v intencích technokratického pojetí získávala kontury jejich „výstavby“ – tedy rozšíření možností akumulace vod.

Důsledky naplňování vodohospodářské mise přetrvávají do dnešních dnů. Masivní výstavba víceúčelových vodních děl přináší centralizaci řízení spotřeby vody a funkčně tak přenáší značné pravomoci do rukou hydrokracie (prostřednictvím technických dokumentů typu manipulačních řádů přehrad). Kontinuita výstavby „národního“ vodohospodářského systému tak nevyplývá z prostých vlastností systému, ale ze schopnosti hydrokracie cestou realizace dílčích kroků (institucionalizace, vodní stavby) v rámci mocensko-politických vztahů využít pozitivní zpětnou vazbu k postupné akumulaci a potvrzení vlastní pozice při udržování a rozvoji celého systému. Tato pozice je pak do značné míry indiferentní vůči politickým a diskurzivním změnám.¹⁴⁸ Inherentní systémová logika vodohospodářského systému tak dodnes zůstává funkčně nadřazena politické diskusi o významu vody. A je tomu tak i ve věci dalšího rozvoje vodohospodářského systému, což s sebou přináší řešení mnohdy neodpovídající společenskému konsenzu.

146 Viz např. PRITCHARD, S. B.: *Confluence* (viz pozn. 21).

147 Jan Smetana v pozici čelného hydrokrata působil prakticky po celé sledované období, stejně jako další členové meziválečné Komise vodního hospodářství Masarykovy akademie práce, kteří se po válce účastnili prací vodohospodářské komise Hospodářské rady či později Komise vodního hospodářství ČSAV.

148 Viz MOSS, Timothy: Conserving water and preserving infrastructures between dictatorship and democracy in Berlin. In: *Water Alternatives*, roč. 9, č. 2 (2016), s. 250–271.